

EYÜP KUL*
ZEYNEP YILMAZ**
(İstanbul)

15. VE 16. YÜZYILLARDA ÜSKÜP MADENLERİNDE İSTİHDAM (KADI, EMİN, NAZIR VE KÂTİPLER)***

Özet

Alman Sakson madencileri, Bosna ve Sırbistan'daki zengin maden yataklarının Ortaçağ boyunca işletilmesinde ve bölgenin zenginleşmesinde aktif görevler almıştır. Bu zengin maden yatakları Fatih Sultan Mehmed döneminde peyderpey ele geçirilerek Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur. Ancak Osmanlıların Sakson madencilerinin oluşturdukları yapıyı, zaman içinde kendi sistemlerini ilave etmek suretiyle dönüştürdükleri müşahede edilmektedir. Nitekim Osmanlı bürokrasisi kadı ve eminler yanında, nazırlar vasıtasıyla da bu maden sahalarının sürekli çalışması için büyük gayretler göstermişlerdir. Bu doğrultuda günümüzde Kuzey Makedonya'nın büyük çoğunluğu, Bulgaristan'ın batısı, Kosova ve Sırbistan'ın güney kesimlerinde yer alan madenler, Üsküp Nezareti adı altında tek elden idare edilmek üzere bir mukataaya dönüştürülmüştür. Bu maden sahalarından elde edilen gümüş ve altınlar, bölgeye yakın noktalarda yer alan Novabırda (Novo Brdo), Üsküp (Skopje) ve Kratova (Kratovo) darphane-

* Dr. Eyüp Kul, doцент, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: eyupkul@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7143-3001

** Zeynep Yılmaz, doktorand, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: zeynep_ylmz_33@hotmail.com,

*** Bu çalışma TÜBİTAK ile Sırbistan Eğitim, Bilim ve Teknolojik Kalkınma Bakanlığı (MoESTD) tarafından desteklenen 220N370 nolu "Altın ve Gümüş Avcıları: Osmanlı Dönemi Balkan Maden Yerleşimlerinde Girişimciler (15-16. Yüzyıllar)" ikili işbirliği projesi kapsamında hazırlanmıştır. Projeye verdiği desteklerden ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

lerinde paraya dönüştürülmüştür. Daha önceki çalışmalarda bir madenin işletilmesinde görev yapan kişiler hakkında bilgiler verilmekte birlikte bunların genel olarak kanunnameler özelinde değerlendirdiği görülmektedir. Özellikle kâtipler noktasında verilen bilgilerin sınırlı olduğu, bir madende kaç kişi olarak hizmet ettikleri, göreve atanmaları ve görevden alınmaları noktasında nasıl bir sürecin işlediği, bu kişilerin aldığı ücretlerin ne kadar olduğu ve madenler arasında ücret farklılıklarının bulunup bulunmadığı, ücret dengesinin madenden madene değişip değişmediği gibi konularda detaylı bilgilerin bulunmadığı görülmektedir. Bu çalışmada başta madenlerde denetim aşamasında görev alan kadılar ve madenin her aşamasını kayıt altına alan kâtipler (maden, çarşı, potok, çarh, roşt, kalhane ve sarraf) olmak üzere mültezimin tercihi ile göreve gelen eminlerin yaptığı işler ve bu işler karşılığında aldıkları ücretler üzerinde durulmuştur. Ayrıca mukataaların kontrolünde önemli bir görev üstelenen nazırlar ve nazırların bu işi yerine getirirken kendilerine yardımcı olan askeri görevliler değerlendirilmiştir. Özellikle literatürde maden sahalarında görev yapan kâtipler, bu kâtiplerin hangi işleri yerine getirdikleri, göreve tayin ve azillerinde ne gibi hususlara dikkat edildiği, bu işleri yaparken aldıkları ücretlerin ne kadar olduğu gibi hususlarda aydınlatıcı bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Madencilik, Kadı, Emin, Nazır, Kâtip, Osmanlı Devleti.

GİRİŞ

Bosna ve Sırbistan'ın temel zenginlik kaynağı olan madenlerin Ortaçağ boyunca işletilmesi,¹ bir görüşe göre 13. yüzyılda orta Almanya ve Bohemya'dan, diğer görüşe göre ise Macaristan'dan bölgeye gelip yerleşen Alman Sakson madencilerinin çabalarının bir sonucudur.² Sakson madenciler, 13. yüzyılda bölgede uzun yıllar neredeyse kullanılmayan maden yataklarını çalışır hale getirmişler,³ yeni teknikler sayesinde başta gümüş madeni olmak üzere değerli madenlerin araştırılması, çıkarımı, ayrıştırılması ve madenin elde edilmesi süreçlerini daha da hızlandırmışlardır.⁴ Diğer yandan Osmanlı dönemi maden kanunnamelerinde de

¹ Fehim Spaho, "Turski rudarski zakoni", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXV, Sarajevo 1913, 2.

² Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden 1958, 7; Miklós Takács, "Sächsische Bergleute im Mittelalterlichen Serbien und die Sächsische Kirche von Novo Brdo", *Südost Forschungen*, 50, Oldenbourg/München 1991, 34.

³ H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, 7.

⁴ Ружа Тук, "Долазак Саса и успон Брскова", *Старо српско рударство*, ed. Сима Тирковић vd., Београд Вукова Задужбина и Нови Сад Прометеј, 2002, 21.

görüldüğü üzere bölgede madencilik terminolojisinde derin etkileri olan Sakson madenciler,⁵ toponomi ve hukukî sahada da Balkan madenciliği üzerinde derin izler bırakmışlardır.⁶

Sakson madencilerinin aktif rol aldığı bu maden sahaları, Fatih Sultan Mehmed döneminde tamamen Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur.⁷ Bölge gümüş ve altın madenleri başta olmak üzere demir ve bakır madenleri hususunda zengin bir coğrafyadır. Bu zorlu ama kârlı iş kolunun, faal olmasına büyük özen gösterilmiş, bölgedeki madenlerin tek elden idaresi de bu zor sürecin sonunda gelişmiş olmalıdır. Bu makalenin de konusunu teşkil eden maden sahaları, tam olarak ne zaman teşekkül ettiği sarıh olmamakla birlikte Üsküp Nezareti adı verilen iktisadî bir yapı içinde bir araya getirilmiştir. Üsküp Nezareti, günümüzde Bulgaristan sınırlarındaki Köstendil'den başlayarak Sırbistan'ın güney bölgelerini, Kuzey Makedonya'nın çoğunluğunu ve Kosova'nın büyük kısmını içine alan maden sahalarını içermektedir.⁸

Üsküp Nezareti devletin bölgeden elde ettiği gelirler bakımından önemli bir konumda yer alırken, bölgedeki madenler de⁹ yerel sakinlerin zenginliklerinin en önemli sebepleri arasında yer almıştır.¹⁰ Dolayısıyla maden sektörü, bölgede büyük bir işçi sınıfının varlığına da işaret eder. Nitekim asıl mesleği maden kazmak veya eritmek olan ve bunun yanında tarımla da meşgul olabilen profesyonel madenciler

⁵ Milivoj Pavlović, “Altsächsische Bergbauterminologie im Serbokroatischen”, *Südost-Forschungen* 18, Oldenburg/München 1959, 78-83; Nicoara Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris: Règlements Minières 1390-1512*, II, Mouton & Co and École Pratique des Hautes Études, Paris 1964, 59.

⁶ Р. Ћук, “Долазак Саса”, 21; Михаило Ј. Динић, *За историју рударства у средњеveковној Србији и Босни*, I, Уредник: Јован Радонић, Српска академија наука, Београд, 1955, 1-2.

⁷ Eyüp Kul, “Fatih Sultan Mehmed Devrinde Balkanlarda Madencilik”, *Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (İdeoloji-Diplomasi-Savaş-Fatih) Bildiriler Kitabı*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, 58-65.

⁸ Eyüp Kul, “Üsküp Nezareti ve Üsküp Nezaretine Bağlı Mukataalar”, *Osmanlı Hâkimiyetinde Balkanlar Sosyo-Ekonomik ve İdarî Bakış*, ed. Yücel Öztürk vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023, 251, 256-257.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, II, İstanbul, 1990, 568, 576.

¹⁰ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) İbnü'l-Emin. Me'âdin.1, 1; BOA, Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi Defterleri (D.MMK.d.) 22702, ek 5/8-a.

yanında, temelde tarımcılıkla uğraşmakla birlikte madene odun kesip getiren ve kömür taşıyan sınıfların varlıkları¹¹ madencilik iş kolunun köylerden şehirlere geniş bir kesime iş imkânı sağladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bölge insanının madencilik alanındaki iş tecrübesi, tarihî geçmişi de dikkate alındığında, uzmanlaşmanın da önünü açtığını düşündürmektedir. Osmanlılar da bu iş kolunu iyi organize etmeye özen göstermiş, ancak bu süreci eski uygulamalarda yaptığı değişiklikler ile kendi sistemine dâhil etmiştir. Bu dönüşüm ve değişimde göze çarpan temel nokta, Alman madenciliğinde yetkin bir konumda bulunan ve kuyu ölçüsünü bilen mühendis anlamına gelen urbararların,¹² Osmanlı idaresi sırasında yetkilerini zaman içinde emin ve kadılara kaptırmalarıdır. Aslında urbarar, Alman madenciliğinde ve ondan etkilenen Balkan madenciliğinde hutmandan daha üstün bir görevliydi.¹³ Fakat Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi içinde, yani Osmanlı madencilik sisteminin yerleşmeye başladığı zaman diliminde, urbararların yetki ve sorumlukları kadı ve emirlere geçmişti.¹⁴

Nitekim bu çalışma sırasında incelenen defter ve belgelerde urbararlar ile ilgili bir kayda tesadüf edilmemiştir. Üsküp Nezareti sahası ile ilgili arşiv vesikalarının ağırlıklı olarak 1550 sonrasını ihtiva etmesi de bu yeni sistemin işleyişi ve Osmanlı bürokrasisinde yaşanan gelişmelerinde büyük etkisi vardır. Kanunî döneminde gelişen bürokrasiye paralel

¹¹ Avdo Sućeska, “Pravni položaj rudara i metalurga i oblici upravljanja rudnicima u Bosni u osmanskom periodu”, *Radovi sa Simpozijuma: Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do XX vijeka*, Muzej Grada Zenice, Zenica, 1999, 328.

¹² A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 480.

¹³ Владислав Скарић, “Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији”, *Споменик Српске краљевске академије*, LXXIX, Београд, 1935, 20; Robert Anhegger, *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich : Europaäische Türkei*, I, Marmara Basımevi, İstanbul, 1943, 36; Сима Ђирковић, “Нови рудници у првој половини XV века”, *Старо српско рударство*, ed. Сима Ђирковић vd., Београд Вукова Задужбина и Нови Сад Прометеј, 2002, 90, 92-93. Hutman, madenlerden cevher çıkarmak için kuyu kazılacak yeri tahmin eden görevlidir. Eyüp Kul, “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trebçe ve Jejene Madenlerinin Islahı”, *Bulleten*, LXXX/288, Ankara, 2016, 399.

¹⁴ Владислав Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, Српска Краљевска Академија, Београд, 1939, 16; R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 38; Skender Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije, Priština, 1968, 103.

olarak ortaya çıkan yeni kalemler, belge ve evrakların sayısının artmasına, doğal olarak maden sektöründe çalışan veya görev yapan personelin yaptığı işleri ve bu işleri yaparken elde ettikleri kazançları belirlemeyi mümkün kılmaktadır. Zira mukataa-i meadin kalemi, salyaneli maliye kâtiplerine dair 1563 tarihli bir mevacib listesinde ilk defa kaydedilmiş olup, bu tarihte sekiz olan mukataacı sayısı dokuzaya yükselmiştir.¹⁵ Bu bilgiyi destekleyen bir nokta da bu yeni kalemin varlığı ile Üsküp Nezareti ile ilgili de başta maden kaleminde olmak üzere müstakil defter ve belgelerin tutulmasıdır. Yani Osmanlılar, Balkanlardaki madencilik sahasında kendi sistemini yavaş yavaş tesis etmişlerdir.

Bu çalışmada Üsküp Nezareti sahası özelinde, nezareti iltizama alan nazırın hangi görevleri yerine getirdiği; amil/mültezimin görevlendirdiği eminin madende aldığı vazifeler ve bu vazifeler karşılığında aldığı ücretlerin ne kadar olduğu; madenin keşfi, çıkarımı, tasfiyesi, gümüşün elde edilmesi gibi süreçleri denetleyen kadı ve bu aşamalarda her türlü kaydı tutan kâtiplerin görevleri ve aldıkları ücretler ile kâtiplerin yaşadıkları şehir ve/veya köylerin nerelerde bulunduğu hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Osmanlıların maden işinde kontrolü nasıl sağladığı ve bunun için görevlilerin ne gibi ücretler aldığı sorusuna cevap verilmiş olacaktır.

KADI

Osmanlı sisteminin en önemli unsurlarından biri olan kadılar, genel işler haricinde görevli buldukları kazalardaki bütün mukataa işlemlerini kontrol ederler ve bunun karşılığında belli bir ücret alırlardı.¹⁶ 16. yüzyıl arşiv vesikalarında bu görevleri ifa eden kadılar, bazen müfettiş ve nazır sıfatları ile mukataa ve iltizam meselelerinde ehemmiyetli vazifeler görmüşlerdir.¹⁷ Nitekim inceleme sahasında görev yapan başta Üsküp kadısı olmak üzere Kratova, Priştine (Priština), Radomir, Köstendil (Ilıca) kadıları, mukataa müfettişi ve maden nazırını taşımayı¹⁸

¹⁵ Rifat Günelan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defteri Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora tezi), İstanbul, 2005, 56-57.

¹⁶ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2003, 132, 134-135.

¹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, 444.

¹⁸ BOA, Bâb-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM.d.) 33, 380; BOA, D.MMK.d.22705, 6, 15; BOA, Maliyeden Müdevver

ve bu görevleri sırasında belgelerde *nâib-i müfettiş* olarak geçen nâibler kadılara yardımcı olmaktadır.¹⁹ Bu sıfatlara sahip olan kadılar, sadece Üsküp madenleri sınırlarında değil, yakın coğrafyalardaki maden saha- larında yaşanan suiistimallerin de denetiminde görev almaktaydılar.²⁰

Maden sahasında göreve tayin edilecek kadıların diğer yerlerdeki kadılardan en büyük farkı, madencilikten anlamalarıdır. Maden bölgesin- deki kadılar, iltizam süresince tayin edilir, bu süre içinde kadılık başka- sına verilmez, böyle bir durum zuhur ettiğinde ise nazır arzı ile göreve iadeleri sağlanırdı.²¹ Müfettiş kadıların göreve tayininde etkili olan nazır, görevden alınmalarında da söz sahibiydi.²² Müfettiş kadıların değişimi sırasında eski müfettiş kadıda bulunan bakaya defterleri ve eski kadı adına yazılan emirler, göreve yeni atanan müfettiş kadıya teslim edilirdi.²³

Bir maden sahasında görev alan kadıların kuyuların durumlarının keşfinden, madenleri işleten kişilerin niteliklerine, alet edevatın ye- terliliğinden maden çalışanlarının sayısına kadar çok sayıda iş yaptığı müşahede edilmektedir. Aslında denetim mekanizmasının en önemli ayağını üstlenen kadılar, mukataalarının boş bırakılmaması, iş bilir, zen- gin ve yerli yurtlu mültezimlere verilmesi, kefiller hakkındaki detaylı bilgileri deftere kaydetmek ve bu defterin bir nüshasını İstanbul'a gön- dermekle mükelleftiler.²⁴ Madeni iltizama alan mültezimler, madenlerin kuvvetlendirilmesi için belli bir miktar parayı madencilere dağıtırlar, bir kısmını ise darphane akçesi adı altında koruma altına alırlardı. Bu para darphane hazinesinde koruma altına alınır ve ihtiyaç halinde gerekli ödemeler kadı tarafından yapılırdı.²⁵

Kadılar, nazır ile birlikte mültezim ve eminlerinin Nevruz ve Ağustos irsaliyelerini mukim havale adı verilen görevliye toplattırırlar, ardından hisar erleriyle hazineye teslim etmek üzere sevk ederlerdi.²⁶ Dahası

Defterler (MAD.) 7534, 508; Mehmet İnbası – Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 196.

¹⁹ BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d.) 5171, 77.

²⁰ Fatma Erdim, *Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde "Kazâyâ" Usulü - II.Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, 34.

²¹ BOA, Ali Emiri (AE), I. Ahmed, 606.

²² BOA, AE, III. Murad, 146.

²³ BOA, MAD.7534, 764.

²⁴ BOA, D.MMK.d. 22705, s.20; BOA, MAD. 7534, 577.

²⁵ BOA, Bâb-ı Defteri Evâmîr-i Maliye Kalemî Defterleri (D.EVM.d.) 26278, 149.

²⁶ BOA, MAD. 7534, 568.

kadılar, tahvili sona eren mültezimlerle alakalı raporu hazırlar, mültezim/amil, emin ve kâtiplerin alacak-verecekleri huzurlarında belirlenir, akabinde merkeze bildirilirdi. Adı geçen görevliler zimmetinde kalan paralar ise İstanbul'dan gönderilen çavuş aracılığıyla tahsil edilirdi.²⁷ Tahsil yapılamayan hallerde ise mültezimin emlakleri satılır, yine eksik kalan meblağ kefillerden tahsil ettirilir,²⁸ eminlerin vefatları halinde borç verilen paralar çocuklarından alınırdı.²⁹

Maden sahasındaki kadılar, her bir madenin emin, kâtip, hademe ve diğer görevlilerinin hazır edilmesi ve müfredat defterine kaydedilmesinden sorumluydular.³⁰ Bu müfredat defterleri İstanbul'a eminlerle birlikte gönderilir ve kadı, eminin boşluğunda madende kimin vekil olarak işleri yürüteceğine karar verirdi.³¹ Eminler de Üsküp madenlerine bağlı noktalardaki kadılarla yazışmalar yaparak merkezin verdiği kararları yerine getirirdi. Öte yandan kadılık sınırları içinde bulunan kazalardaki cami, imaret, mescit ve sair evkafın muhasebelerini görmek, mimarî eserlerin tamiratı sırasında gerekli olan kurşunu tedarik etmek veya kurşun için lazım olan parayı temin etmek de kadıların sorumluluğu altındaydı.³²

Madenleri işleten mültezim ve eminler ile madenlerde görev alan kâtipleri kontrol eden kadıların maden çıkarımı, ayrıştırılması ve darp edilmesi sırasında da pek çok görevi bulunur ve bu işleri madende görevli emin ve nazır ile birlikte yerine getirirdi. Kadılar, cevhere ulaşılmadan ve bir maden kuyusunun sınırlarını belirlemeden önce gerek yüzeyden gerekse kuyu içinden sınır tespiti yapılması manasına gelen pavunun³³ her madende kaç tane olduğunu bilmek zorundaydı. Bunun yanı sıra kadılar, daha eski dönemlerde yapılan çarh adedini, işleyen kuyu sayısını, kuyu sahiplerinin adlarını, her bir maden sahasında ne kadar cevher çıkarıldığını, bir maden sahasından alınan numunenin ne kadar cevher içerdiğini (çaşni) ve neticede üretilen cevherin ne kadar olduğunu bilmekle mükellefti. Cevher çıkma olasılığı olup da kuyu sahipleri tarafından işletilmeyen veya işletilmeye mani olunan kuyu sahiplerinin rahatça çalışmasını temin ederdi. Kadılar, sorumluluk sahalarındaki madenlere, maden eminleri ile birlikte her hafta gider ve kuyuları kontrol

²⁷ BOA, D.MMK.d. 22703, 10; BOA, MAD. 7534, 568.

²⁸ BOA, D.EVM.d. 26278, 149.

²⁹ BOA, MAD. 7534, 577, 668.

³⁰ BOA, MAD. 2775, 377.

³¹ S. Rizaj, *Rударство Kosova*, 101.

³² BOA, MAD. 7534, 473, 502, 906.

³³ N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 67.

ederlerdi.³⁴ Bu denetim sırasında kadınlar, işçilerin ocaklarda ne kadar süre çalıştıklarını, her bir kuyudan çıkan cevherin ne kadar olduğunu,³⁵ kuyunun işleyip işlemediğini, kuyularda payı bulunan kişilerin paylarını alıp almadığını bizzat yerinde gözlemlerdi. Bunlara ilaveten iltizam süresince çıkarılan cevherden devlet adına ödenen payı, kuyu içinde ve dışında hizmet eden görevlilerin cevheri kaçırap kaçırmadıklarını deftere kaydetmek ve nazırın imzasıyla İstanbul'a göndermek de yükümlülükleri arasındaydı.³⁶ Kadının bizzat denetimde bulunduğu bu sürecin temel gayesi ise çıkarılacak cevherin miktarını artırmaktı.

Elbette maden işletilme sürecinin en önemli ayaklarından biri, madende aktif görev alan kişilerdi. Kadınlar, maden çıkarımı sırasında yeterli işçi tayin edilip edilmediğini tespit eder, her madende ne kadar işçi, kömürcü, işçi köyleri reayası var ise bunları tek tek defterlere yazıp İstanbul'a bildirir, ihtiyaç halinde boşta bulunan kuyuculardan veya sağa sola dağılan işçilerden gerekli işçileri tedarik ederek ilgili kuyuya yerleştirirlerdi. Ancak bunu yaparken başka bir madene tayin edilen işçileri kullanamaz, yani diğer bir maden bölgesinde işin aksamasına dikkat ederlerdi. Kadınlar, işçi ücretlerini haftada bir olmak üzere³⁷ bir madenin bir veya birden fazla hissesine sahip olan varaklardan alıp öderdiler.³⁸ Yine suça bulaşan madencilerin toprak kadısı veya çalıştıkları maden kuyusunun bağlı bulunduğu yerel kadı tarafından yargılanması, derhal tutuklama yöntemi yerine suçlu bulunurlar ise ilgili kaza sınırında hapsedilmesine dikkat ederdi.³⁹

Böylece sıkı bir denetim içinde üretimi yapılan cevherin madenden kalhaneye ve darphaneye ulaştırılması süreci başlardı. Bu süreçte kadınlar, her 15 günde bir ham gümüş elde edilmesi (kal) ve ardından bu ürünün darphanelere sevkini denetlerdi. Çünkü aksine bir durum üretimi sekteye uğrattığı gibi kadı hakkında da soruşturma yapılmasına sebep

³⁴ BOA, MAD.2775, 377-378.

³⁵ S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, 100.

³⁶ BOA, MAD. 2775, 377. Maden sahipleri olanlara gavarık ve vatrok denirdi. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid, gavarık taifesinin cevherleri vatrok taifesine satması şart koşmuştur. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, 160. Yıkıp temizlenen maden varaklar tarafından vatroklara satılırdı. N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 80.

³⁷ BOA, MAD. 2775, 15, 377.

³⁸ В. Скарић, Старо рударско право, 33. Varaklar, işletme maliyetine katılımıyla orantılı bir şekilde hisseye sahipti. N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 79.

³⁹ BOA, D.EVM.d. 26278, 192; BOA, MAD. 2775, 378.

olurdu. Böyle bir vaka zuhur ettiğinde kadıların suçu eminnere, eminnelerin ise mübaşirlere yükledikleri öğrenilmektedir. Ancak bu noktada kadı suçlu bulunmakta, görev tevdi edilirken emin veya başka bir kişinin ihmallerden kaynaklanan gecikmeleri İstanbul'a bildirmekle yükümlü olduğu hatırlatılmaktaydı. Kadılar, cevherin oluşum haline gelmesi,⁴⁰ yani pay edilecek dereceye ulaşması halinde ilgili kişilere (hutman, emin, kâtip ve hisse sahipleri) haber ederek toplantı yapılmasını da organize ederlerdi.⁴¹ Burada kadıların dikkat edeceği nokta, 15 günlük sabit bir zamana göre cevheri sevk etmek değil, kuyulardan gelen cevherin durumuna göre hareket etmeleriydi. Yani bazı kuyulardan cevher daha çok çıkabilirdi ve bu durumda oluşum süresi beklenmeyecek cevherin çarhlara dağıtımı sağlanmalıydı. Dolayısıyla bir kuyudan elde edilen cevher miktarında bir önceki döneme göre yaşanacak bir eksiklik, emin ve diğer görevlilerce yapılan inceleme ile belirlenir ve bir sonraki oluşumda bu noksanlık kapatılmaya çalışılırdı.⁴² Cevher, kuyudan kalhanelere taşınır ve buradaki sürecin sonunda darphanelere sevk edilerek para basım sürecine geçilirdi. İşte bu aşamada Üsküp madenleri sahasındaki Kratova, Novabırda ve Üsküp darphanelerinde kesilen çil akçeler keseye konularak yeterli sayıda görevli ile hazineye teslim edilmek üzere İstanbul'a sevk edilir ve bu süreç hakkında kadı, nazır ile birlikte merkeze bilgi verirdi.⁴³

EMİNLER

Eminler, nazırlarla birlikte madenlerin yetkili ve doğruluktan ayrılması gereken üyesi olarak tarif edilmektedirler.⁴⁴ Her türlü işlemde kadının yardımcısı⁴⁵ olan eminler, aslında kadının uhdesinde bulunan işleri ifa eden kişilerdir. Yani emin, madenleri, darphaneleri ve dökümhaneleri doğrudan yöneten görevlidir.⁴⁶ Çünkü kadılar, asıl görevleri

⁴⁰ BOA, MAD. 2775, 377.

⁴¹ F. Spaho, "Turski rudarski zakoni", 11.

⁴² BOA, MAD. 2775, 377.

⁴³ BOA, MAD. 7534, 237, 438.

⁴⁴ A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 159.

⁴⁵ Muhamed Hadžijahić, "Povlastice rudarskih varoši u tursko doba", *Radovi sa Simpozijuma: Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do XX vijeka*, Muzej Grada Zenice, Zenica, 1999, 331.

⁴⁶ S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, 112.

olan hukukî işler nedeniyle madencilik alanındaki diğer görevlerine yeterince yönelememekte, emin ise madencilik ile çok yakın ilişki içerisinde bulunmaktaydı.⁴⁷

Madenlere emin olarak atanacak kişilerin özellikle reaya ile anlaşılabilen kişiler olmasına dikkat edilirdi. Bu özelliklere sahip eminler, madenci reayasının işi aksatmadan çalışmasını temin ederler, yerini yurdunu terk eden reayaları tekrardan madenlere sevk edebilirlerdi. Aksine fâsık ve müsrif olması nedeniyle devlet malını zayıf eden, iltizam süresinde hazineye zamanında ödeme yapmayan ve madencilerin işi bırakıp kaçmasına neden olan eminler görevden alınırldı. Hatta eminlik görevi sırasında layıkıyla iş yapmayan ve mültezim tarafından nazırlık vazifesine getirilmek istenen eminler ise nazır-ı nüzzar olan kişiler tarafından İstanbul'a arz edilirdi. Nazır-ı nüzzar, göreve tayin edilmesi halinde madenlerin çalışmasına birinci dereceden engel teşkil edeceği düşünülen kişilerin atanmaması yönünde görüş bildirebilirdi. Eminlerin, asker kökenli oldukları⁴⁸ gibi mukataa gelirlerini tahsil etmek ve mukataadan elde edilen gelirlerin ödenmesinde mültezim ile birlikte sorumlu olan kabzımal görevini de üzerine alabilirdi.⁴⁹

Kadınların ihmalkâr davrandığı hususları merkeze bildiren kişiler ise eminlerdi ve her yıl Nevruz'da İstanbul'a giderek son bir yıl içindeki muhasebesi hakkında rapor sunarlardı.⁵⁰ Eminlerin yılsonu muhasebelerinde devlet hazinesine sunduğu katkılar dikkate alınır, bunun aksine hareket eden eminler hakkında kadınlardan ayrıntılı rapor istenirdi. Tahvil süreleri biten eminlerin, borçları ve alacakları kadı huzurunda görüşülür ve bir yol haritası belirlenirdi. Yeni emin olarak atanan kişiden eski eminin elinde kalan bakayanın da tahsili beklenirdi.⁵¹

15. yüzyıla ait belgelerde biri amil emini, diğeri ise devlet tarafından görevlendirilen emin olmak üzere iki eminden bahsedilmektedir.⁵² 1488 yılında Zaplana, İplana (Plana) ve Belasniçe madenlerinde bir gelenek olarak iki eminin görevde bulunduğu, bu eminlerden birinin devlet tarafından, diğeri ise amil tarafından yetkilendirildiği anlaşılmaktadır.⁵³ Eminlerin aldığı ücretler, zamana, maden işletme bölgesinin

⁴⁷ R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 32.

⁴⁸ BOA, D.MMK.d. 22702, ek 5/7, ek 5/6-a, 32, 33/1-a.

⁴⁹ B. Çakır, *Mukataa*, 136-137.

⁵⁰ S. Rizaj, *Rударство Kosova*, 101, 113.

⁵¹ BOA, D.EVM.d. 26278, 102; BOA, MAD. 7534, 74, 673.

⁵² B. Çakır, *Mukataa*, s.120-121; S. Rizaj, *Rударство Kosova*, 112.

⁵³ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 361, 585.

büyüklik ve küçüklüğüne ve atanan eminin derecesine göre farklılık arz etmekteydi.⁵⁴

Tablo 1. Amil/Mültezim Tarafından Görevlendirilen Eminler, Aldıkları Ücretler, Yaşadığı Şehirler ve Mahalleleri⁵⁵

Tarih	Maden Adı	Emin Adı	Yevmiye	Şehir	Mahalle
1488	Belasniçe	?	5	?	?
1576	Kratova	Sinan bin Abdulmennan	50	?	?
1585	Trebçe (Trepča)	Mehmed bin Osman	40	Üsküp	Katırlı
1588	Novabırda	Derviş Muhammed bin Mustafa	30	Novabırda	Daruldarb
1590	Zağradiye	Rıdvan bin Ali ve Kurd bin Bekir	40'ar	Priştine	Çeribaşı ve Çavuş
1583	Novabırda Rağozne (Rogozna)	Mustafa bin Musa	6	?	?
1592	Zaplana ve İplana	Süleyman bin İbrahim	30	Vulçitrin (Vushtrri)	Zağanos
1595	Zırnih	Satılmış bin Osman	15	Üsküp	Pazarbaşı
1596	Yanova (Janjevo)	Perviz bin Abdulmennan	40	Priştine	Yunus Kadı
1596	Novabırda	Zeynullah bin Mustafa	60	Novabırda	-
1596	Trebçe	İbrahim Çavuş bin Yahya	50	Vulçitrin	Zağnos
1615	Novabırda	Mehemmed	75	?	?

Yukarıdaki tabloda mültezim tarafından tercih edilip mukataada görevlendirilen eminden Trebçe’de emin olan Mehmed bin Osman, Paşa Sancağı’nda mazul bir tımar sahibi iken, Zaplana ve İplana’da görev yapan Süleyman bin İbrahim ise tımar erbabındandı. Burada dikkati çeken bir olgu ise mukataa gelirlerini tahsil etmek ve mukataadan elde edilen gelirlerin ödenmesinde mültezim ile birlikte sorumlu olan kabzımal

⁵⁴ Neşet Çağatay, *Osmanlı Devletinde Maden İşletme Hukuku*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (Doktora tezi), Ankara, 1942, 31.

⁵⁵ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 585; BOA, MAD. 7534, 845; BOA, D.MMK.d. 22703, 13; BOA, D.MMK.d. 22702, ek 5/6-a; BOA, D.MMK.d. 22705, 2-3, 12, 24, 44, 49-52; BOA, AE, I. Ahmed, 606.

görevinin, eminlik görevi ile birlikte yerine getirilmesidir. Nitekim 1615 yılında Novabırda'da emin ve kabzımal görevini ifa eden Mehemed, dergâh-ı âli çavuşlarındandı. Emin ve kabzımal olarak hizmet eden diğer kişiler ise 1595'de Zırnıh madeninde Satılmış bin Osman, 1596'da Novabırda'da Zeynullah bin Mustafa ve 1596'da Trebçe'de İbrahim Çavuş bin Yahya'ydı. Zağradiye madenlerinde görev alan Rıdvan bin Ali ile Kurd bin Bekir ise ber-vech-i iştirâk emin olarak görev yapıyorlardı ve 40'ar akçe yevmiyelere sahiptiler. Eminlerin yaşadığı şehirler ile görev yaptıkları maden sahaları arasında coğrafi yakınlığın bir etkisi yoktu.

Eminlerin aldıkları ücretlere dair ilk kayıtlara kanunnamelerden ulaşılmaktadır. Zira 1488 yılına ait Belasniçe madeni kanunnamesinde biri devlet (beylik) diğeri amil tarafından birer eminin tayin edildiği ve bu iki eminin de beşer akçe yevmiye almasının adet olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte 16. yüzyılın son çeyreğinde eminlerin aldıkları ücretler ile ilgili ise şunlar söylenebilir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Rağozne madenlerinde emin olan Mustafa bin Musa sayılmazsa, mültezim/amil tarafından tayin edilen eminlerin, 15 akçe ile 60 akçe arasında yevmiye aldıkları müşahede edilmektedir. 17. yüzyıl ilk çeyreğine ait bir kayıta ise Novabırda'da emin olarak görev yapan Mehemed'in ücreti 75 akçedir.

Emin, nazır ve mültezim arasındaki uyum madenlerin daha da verimli işletilmesinin önündeki en önemli unsurlardan ancak aralarında yaşanan sürtüşmeler sonucunda açılan soruşturmalar da emin, nazır ve mültezimlerin birbirlerini suçladıkları tespit olunmaktadır.⁵⁷

Eminler, yer altından madenin çıkarımı, ayrıştırılması ve para basımı gibi süreçlerin doğrudan içinde yer alıyorlardı. Öncelikle eminler, maden çıkarımı sırasında kuyularda hizmet eden ve lon, preçin ve uçin olarak adlandırılan kuyucuları usullerine göre madenlere sevk ederler ve kontrollerini sağlıyorlardı.⁵⁸ Eminlerin en önemli görevlerinden biri de görevden alınmalarında önemli bir etken olan suyun tahliye sırasında

⁵⁶ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 585.

⁵⁷ BOA, MAD. 7534, 845.

⁵⁸ Lon, hafta başında ücret alan kuyucu olup ücretleri madenci köylerinden karşılanırdı. Eyüp Kul, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2019, 260, 266. Preçin, haftadan haftaya yeterli miktarda harçlığı verilen ve cevher ölçülecek seviyeye ulaştığında daha önce aldığı akçe miktarı kadar cevheri vererek borcundan kurtulan madenciydi. Uçin ise kuyu içinde bir delikte maden cevherine rastlanıldığında harçlık ile hafta başında yeterli miktarda tutulan kuyuculardı. A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 161.

maden işçilerini organize etmeleri idi.⁵⁹ Bu iş için işçi hassı kaydedilen köylerden yeterli miktarda neferi madene sevk ederler,⁶⁰ bu konuda süvari / atlı şafardan⁶¹ destek alırlardı. Su bolluğundan kullanılamaz hale gelen ama cevher bulunan kuyular ise suyunu tahliye eden kişiye, emin tarafından verilen tezkire ve kadıdan alınan hüccet ile tahsis edilirdi. Eminin, kuyunun içindeki gelişmeleri bilmesi de kaçakçılığın engellenmesi adına mühimdi. Öyle ki eminler, hutman ve kuyucuların birlikte hareket ederek cevheri saklayıp saklamadıklarını kuyuya her gün giren şafar adlı uzman personelden haber alırlar ve bu işe tevessül edenleri cezalandırırlardı.⁶² Emin, kalhanedeki sürecinin sonunda devletin payı olan öşrün belirlenmesi sürecinde de amil veyahut kalhane emini ile bir araya gelir, halkın da sürece şahitlik etmeleri için toplanmasını sağlar, daha sonra elde edilen gümüşü pay ederek devlet hissesinin ayrılmasını ve güvenilir bir yerde muhafaza edilmesini temin ederdi.⁶³ Kısacası eminler, madenin her aşamasında aktif görev yapan, aslında madenin gerçek idarecisi olan görevlilerdi.

NAZIR

Nazır terimi, 16. yüzyılın başlarından itibaren yaygın olarak mukataaların vergilendirilmesinde kullanılmıştır.⁶⁴ Özellikle yüzyılın ortalarında iltizamın yaygınlaşmasından itibaren kapıkulu sipahileri ve ikinci sınıf yeniçeriler, devlet gelirlerin tahsili ve iltizam işlerinde etkin görev almışlardır. Aslında maaşlı olan kapıkulları, böylece kendilerine ek bir gelir sağlamış oluyordu. Bu kişilerin mukataalarda sadece görev almayıp mukataalarının karından da istifade ettikleri, yani mültezimlik ile de uğraştıkları, hatta mültezim olanların tımar sahibi olabildikleri de bilinmektedir. Bu süreçte mukataanın bir tahvilini iltizama alan ve bedelini devlete ödeyen şahsın, öncelikle sipahi zümresine kabul edildiği ve hak

⁵⁹ BOA, AE, I. Ahmed, 606.

⁶⁰ A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 160.

⁶¹ Kuyu sorumlusu veya kuyu mühendisi demektir. Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), İstanbul, 2010, 13.

⁶² A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 160.

⁶³ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 163, 361.

⁶⁴ Mehmet Genç, “Nâzır (Osmanlılar’da)”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, 450.

ettiği ulufesi ile tımar sahibi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ Maden mukataalarında da aktif görevler aldıkları anlaşılan bu görevlilerin devlet malının tahsilinde güvenilir adamlar oldukları, daha önceki vazifelerinde devlet malının tahsiline canla başla çaba sarf ettikleri, böylece devletin itimadını kazandıkları belirtilmekte, bundan dolayı başka bir mukataada nazır olarak tayin edilmelerinde bir sakınca olmadığı kayıtlarda yazmaktadır.⁶⁶

Nazır, ber-vech-i iltizâm veya emânet ile emânet ber-vech-i iltizâm şeklinde bu görevlere gelebilirdi. Bir mukataada emin olarak görev yapan bir kişinin, eminlik süresince iyi bir idareci olması, reyanın ödemesi gereken rüsum ve aşarları düzenli ve kanunî çerçeve de toplayabilmesi nazır olarak atanmasında etkiliydi. Bu özelliklerin aksi özelliklere sahip kişilerin, nazır olarak tayinleri tasvip edilmezdi. Bir nazır görev süresi bitiminde yeniden nazır olarak da tayin edilebilirdi.⁶⁷

Nazır, göreve atandığı gibi işe başlamak zorundaydı. Nazırın kim olacağını mültezim belirler,⁶⁸ nazır ise mukataa sahasında görev yapacak olan kadılarının kim olacağı hususunda aktif görev alırdı.⁶⁹ Nazır, nezaret sahasında yer alan alt mukataalardaki eminlerin belirlenmesinde iltizam sahibi ile birlikte rol alır, hatta bu işe kimseyi karıştırmamaya özen gösterirdi.⁷⁰ Eminlerin usulsüzlükleri ve hazineye ait paraları zayi etmeleri reyanın görev sahasını terk etmesine neden olur, bu durumda eminlerin görevden alınması için müfettiş kadı ile birlikte nazır da devlete başvururdu.⁷¹

Nazırdan en büyük beklenti ise alt mukataa sahiplerinin yıllık muhasebelerini denetlemek ve mukataadan elde edilen geliri mühürlü kese içinde mültezime iletmektir. Bu görevlerinin yanında civar nezaretlerdeki tahvil süreleri bitmeye yakın olan nazırların denetiminde görev alırdı. Yine bir mukataa sahibinin muhasebelerinin görülmesi için İstanbul'a sevkleri de nazırın işiydi. İşlerini hakkaniyetle yerine getiremeyen nazır, kadılar tarafından bölgeye gönderilen bir çavuşa teslim edilerek İstanbul'a gönderilir ve padişah huzuruna çıkarılarak sorguya çekilirdi.⁷²

⁶⁵ B. Çakır, *Mukataa*, 47.

⁶⁶ BOA, MAD. 7534, 464.

⁶⁷ BOA, D.MMK.d. 22702, 32; BOA, MAD. 7534, 334, 346, 546, 942.

⁶⁸ BOA, MAD. 2775, 15, 378.

⁶⁹ BOA, D.MMK.d. 22703, 13; BOA, D.MMK.d. 22702, 33/1-a.

⁷⁰ BOA, MAD. 8489, 113.

⁷¹ BOA, D.MMK.d. 22702, Ek 5/6a.

⁷² BOA, MAD. 2775, 32; BOA, MAD. 7534, 267, 289.

Üsküp Nezareti, temelde maden işlerinin sağlıklı yürütülmesi ganesiyle tesis edilmişti.⁷³ Bu doğrultuda nezaret sahasında görev yapan nazır/nazırların madenlerle ilgili ne gibi sorumlulukları olduğu akla gelmektedir. Öyle ki burada görev yapacak olan nazırın madenlerin işleyişini denetlemek, maden çıkarımını artırmak, yeni keşfedilen maden bölgelerinin işletilmesini organize etmek ve bu yerlere işçi, uzman personel ve diğer malzemeleri tedarik etmek, maden sahaları ile ilgili gelişmelerden merkeze sürekli olarak bilgilendirmek gibi sorumlulukları vardı. Bu temel görevin ifasında yaşanacak sorunlar ise bölgedeki sancakbeylerinden alınan yardım ve tedbirlerle savuşturulurdu.⁷⁴ Sancakbeyleri nazırın destek aldığı kişiler arasında olduğu gibi nezaret sınırındaki kalelerde görev yapan hisar erleri de nazırın verdiği görevleri yapmakla mükellefti. Nazır, darphanelere 15 günde bir gümüş ulaşmadığında veya önemli bir sorun yaşandığında, yeterli sayıda hisar erlerini istihdam ederdi. Yine uzman personel sınıfından çarh, yol ve süvari / atlı şafarları ile işçi sınıfını oluşturan madenci köylülerini bulmak ve istihdam etmek vazifeleri arasındaydı. Tam yetkili olarak yürüttüğü bu görevde madencilerin başka bir madende çalışmalarını engellerdi. Bu geniş yetkileri ve sorumlulukları ile nazır, madenlerdeki gelişmeleri üç ayda bir, madenlerdeki gelir gideri ise altı ayda bir İstanbul'a rapor ederdi.⁷⁵

Nazır, maden sahalarını teftiş ederek eski kuyuları araştırırdı. Eski bir kuyunun üretim değerlerini inceler, faal olduğu dönemdeki yüksek üretimini dikkate alarak yeniden aktif hale getirilmesine çalışırdı. Eski bir maden kuyusunu çalıştırabilmek adına gerekli tamiratları ve işleri yapmak vazifelerindendi.⁷⁶ Ardından maden işinde mahir ve bu işi para yatırmak isteyen kişileri bulmak,⁷⁷ maden işletmesinin hissedarları olan varuk ve cevheri satın alan vatrokları⁷⁸ harekete geçirmek de görevleri arasındaydı.

Gümüşün çıkarılması gibi eksiksiz olarak darphanelere iletilmesi de büyük öneme sahipti. Çarh sahiplerinin çarh şafarları ile anlaşarak gümüşü sarraf veya başka bir yere satma ihtimaline karşı nazır, sadık ve güvenilir çarh şafarlarını bulmakla mükellefti. Nazırlar, elde edilen

⁷³ E. Kul, *Lon Kuyucuları*, 38.

⁷⁴ S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, 107.

⁷⁵ BOA, MAD. 2775, 15, 378.

⁷⁶ BOA, MAD. 2775, 15.

⁷⁷ BOA, D.MMK.d. 22702, ek 5/8a.

⁷⁸ BOA, MAD. 2775, 15; Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, 6.

gümüşü ilgili darphane eminine teslim eder ve böylece kaybolan gümüşün sorumluluğundan kurtulurdu.⁷⁹ Bölgede yer alan Novabırda, Üsküp ve Kratova darphaneleri,⁸⁰ para basımının yapıldığı yerlerdi ve buralarda kullanılan vezinler ile kalhane ve darphanedeki terazilerin ölçülerinin aynı olması nazırın sorumluluğundaydı.⁸¹ Öte yandan darphanelerde görev alan uzman personelin (üstad, sarraf) vefatı veya başka bir şekilde görevlerinin sona ermesi halinde yeni görevli tayininde nazır da etkin rol alırdı.⁸²

Nezaret alanında gümüşün yanı sıra Kumanova (Kumanovo), Radovište (Radoviš), Mališova (Mališevo), Eğridere (Kriva Palanka), İvraniye (Vranje), İvlaste, Berova (Berovo), Kırçova (Kičevo), Novabırda, Kopaonik, Rağozne ve Leskofça'da (Leskovac) demir üretimi yapılmaktaydı.⁸³ Bu sahadan elde edilen demir İstanbul'daki ambarlara iletilirdi. Bu süreç sırasında nazır, görev başında iken veyahut görevleri bitince ellerinde kalan demiri bölgeye gönderilen çavuşa verir, aksi halde dirliğini kaybederdi.⁸⁴ Bu görevinin yanı sıra nazır, askerî amaçlar veya imar faaliyetleri sırasında ihtiyaç duyulan kurşunu tedarik eder,⁸⁵ Üsküp Kalesi'nde mahzenlere koyar, ardından peyderpey önce kara yoluyla Selanik'e, buradan da gemilerle İstanbul'a sevk ederdi.⁸⁶

Elbette nazır bu hizmetleri tek başına yürütmez, askerî görevlilerden destek alırdı. Nitekim bu askerî görevliler, alacakların tahsilinde köylüleri mahkemeye getirmek, malzeme ve mühimmatı ilgili madene sevk etmek ve şafar gibi ustaları görev mahalline getirmek gibi vazifeleri ifa ederdi. Bu işi yapan sipahiler sefere gitmez, maden işiyle meşgul olur, bu hizmetleri mukabilinde nazırın isteği ile daha fazla tımar tasarruf edebilirdi.⁸⁷ Nitekim bu konuyu detaylı olarak açıklayan bir hüküm, 1596 tarihlidir. Burada dikkat çeken kişi Rumeli Mukataaları Muhassıl-ı Emvali olan Serbevvâbin-i Dergâh-ı Âli Abdulkerim Ağa'nın varlığıdır.

⁷⁹ BOA, MAD. 2775, 378; BOA, MAD. 7534, 1141, 1447.

⁸⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, 157.

⁸¹ BOA, MAD. 2775, 378.

⁸² BOA, MAD. 7534, 507; BOA, D.MMK.d. 22705, 45.

⁸³ E. Kul, *Lon Kuyucuları*, 63-65.

⁸⁴ BOA, MAD. 7534, 514, 545, 589.

⁸⁵ E. Kul, *Lon Kuyucuları*, 103.

⁸⁶ Kurşun ücreti nazıra ödenirdi. BOA, D.MMK.d. 22702, 33/1-a; BOA, MAD. 7534, 490, 809.

⁸⁷ BOA, MAD. 7534, 705, 771; BOA, D.MMK.d. 22702, 33, 33/1-a; BOA, D.MMK.d. 22705, 3; BOA, D.MMK.d. 22703, 12.

Öyle anlaşılıyor ki, Rumeli'deki tüm mukataalar Topkapı Sarayı'nın orta kapısını bekleyenlere verilen bevvâb unvanına sahip ve saraydaki diğer kapıcılara göre daha üst bir konumda bulunan⁸⁸ Abdülkerim Ağa'nın denetimindedir ve o da Üsküp Nezareti'ni, iltizamla Rıdvan bin Abdullah'a ihale etmiştir.⁸⁹

Tablo 2. Üsküp Nezareti Mukataası Görevlileri
(13 Receb 1004/5 Mart 1596)⁹⁰

Görevli Adı	Görevi	Sancak	Nahiye	Köy	Tasarruf şekli	Tasarruf Miktarı
Mehmed Çavuş (Dergâh-ı âli çavuşu)	Nazır	Vulçitrın ve İzvornik	?	?	Zeamet	?
Rıdvan bin Abdullah	Mültezim Emin ⁹¹	Vulçitrın	Lab	Aslana köyü vd.	Tımar	6.000
Cafer Çavuş	Nazır-ı Nüzzar (ihya-yı maden)	Köstendil	Ofçabolı	Sopova köyü vd.	Tımar	9.000
Madenî İbrahim Çavuş	Mültezim (ihya-yı maden)	Vulçitrın	Lab ve Morova	Bolkaborık vd.	Zeamet	27.000
Said Çavuş	Tahsil-i mal	İzvornik	Pervenik	Nice? Köyü ve vd.	Zeamet	23.000
Madenî İbrahim Çavuş ve oğlu Mehmed Çavuş	Mübaşir (ambar-ı amire ve sefer için kurşun tedarikinde)	Vulçitrın	Morova	Gorna Türüd Ali köyü vd.	Zeamet	24.800
Ahmed Çavuş	Mukîm havale	Vulçitrın	Topulniça ve Morova	Berinoğça, Virmoğça köyleri vd.	Zeamet	?
Keyvan Abdullah	İstihdam	Vulçitrın	Topulniça ve Morova	Berinoğça, Virmoğça köyleri ve vd.gayrihi	Tımar	6.000
Mustafa bin Mehmed Çavuş	İhya-yı maden ve tahsil-i mal	Vulçitrın	Deretiçe	Ocarak vd.	Tımar	13.000
Hüseyin bin Ali Çavuş	İstihdam	Vulçitrın	Topulniça ve Morova	Berinoğça, Virmoğça köyleri vd.	Tımar	7.800
Mehemmed	İstihdam	Vulçitrın	Lab	Bokerdol? vd.	Tımar	6.000
Hasan Çavuş	İhya-yı maden	Vulçitrın	?	?	Tımar	?

vd.: ve diğer yerlerden

⁸⁸ Abdulkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, 24, İstanbul 2021, 345.

⁸⁹ BOA, D.MMK.d. 22705, 47-49.

⁹⁰ BOA, D.MMK.d. 22705, 47-49.

⁹¹ Mültezim emin, bir şahsın iltizam yöntemiyle emin olmasını ifade etmekte olup merkezin bilgisi dâhilinde mukataaları amillere iltizama vermekte ve bu mukataalardan hazineye yapılacak ödemeler emin mültezim tarafından yapılmaktaydı. B. Çakır, Mukataa, 122, dipnot 62.

Tabloda da görüldüğü üzere Mültezim Emin Rıdvan bin Abdullah ile Nazır Mehmed Çavuş, mukataa işlerinin aksamaması adına tımar ve zeamet mensuplarını görevlendirmiştir. Bu askerî görevliler iltizamın yürürlükte olduğu tahvil döneminde sefere gitmeyerek mukataa malının tahsilinde ve madenlerin ihyasından (mu‘âvenet ve müzâheret eyleyler) sorumluydu. Bu kişiler Vulçıtrın, Köstendil ve İzvornik sancaklarındaki nahiyelere bağlı köylerden zeamet ve tımar tasarruf etmekteydiler.

1596 yılında tahvil süresinde devlet gelirlerini hazineye veya ocaklık sahalara teslim eden kişi olan mukim havale ise Ahmed Çavuş idi. Mültezim veya nazırlar, mukataalara müdahaleleri önlemek, daha rahat tahsilat ve düzenlemeler yapmak için sancaktaki üst düzey bir yöneticiyi nazır-ı nüzzar olarak atardı.⁹² Bu doğrultuda Cafer Çavuş, madenlerin ihyası amacıyla nazır-ı nüzzar olarak atanmış olmalıdır. Madenî İbrahim, Mustafa bin Mehmed ve Hasan çavuşlar, madenlerin ihyasında; Mustafa bin Mehmed ile Said çavuşlar ise gelirlerin tahsilinde görevlendirilmiştir. Madenî İbrahim ile oğlu Mehmed çavuşların ambar-ı amire ve sefer için gerekli olan kurşunu tedarik ederek ilgili yere sevkini sağlamak gibi başka bir görev de tevdi edilmiştir.

KÂTİPLER

Osmanlı Devleti, evrak ve defterlerin tutulmasındaki titizliğin yanı sıra saklanması görev yapan kâtiplik mesleğine büyük ehemmiyet göstermiştir.⁹³ Daha Osmanlı kuruluş döneminde kayıtlarına rastlanılan kâtipler, 16. yüzyılda bürokrasinin gelişimi, iş yükünün artışı, çeşitli büroların teşekkülü ve ihtisaslaşması ile sayıca fazlaşmıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren bürokraside yaşanan gelişim kâtip sayısına paralel hiyerarşik bir yapının teşekkülünü de sağlamıştır.⁹⁴

Bu cümleden olarak cevherin yer altından çıkarılmasından taş ve topraktan ayrıştırılmasına, kalhaneden darphaneye geçirdiği aşamalara, elde edilen gümüşün piyasada dolaşıma sokulmasına kadar geçen

⁹² B. Çakır, *Mukataa*, 127, 139-140.

⁹³ Nuri Kavak, “Osmanlı Muhakeme Sisteminde Kâtiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi”, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, Vol. 2/2 (2015), 2.

⁹⁴ Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Mâliye Ahkâm Kâtipleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIX (2017), 127; Feridun M. Emecen, “Ali’nin ‘Ayn’ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 35, İstanbul, 1994, 133-134.

zahmetli sürecin de kayıt altına alınması pek tabii olduğu kadar elzemdi. Diğer yandan defter tutma usulü Alman madenciliklerinde de görülmektedir⁹⁵. Osmanlı dönemine ilişkin literatürde maden (kuyu), roşt, kalhane ve darphane adları altında tarif edilen kâtiplerden ve bunların isimlerine kayıtlı defterlerin varlığından kısaca bahsedilmektedir.⁹⁶ Keza 16. yüzyıl sonrasına ait araştırmalar da genel olarak maden, çañni ve roşt kâtiplerinin isimleri zikredilmekte ancak bu görevlilerin aldıkları vazifeler ve ücretlerin neler olduğu hakkında detaylı bilgiler verilmemektedir.⁹⁷ Oysaki bilinenin aksine cevherin her aşamasında görev yapan ve kayıt tutan çok sayıda kâtip bulunmaktadır. Aslında bu kâtiplerin çokluğu cevherin mümkün mertebe kaybını sifıra indirgemek amacı gütmekteydi.

Kâtipler, güvenilir ve iş bilirkişiler arasından seçilir ve devlet gelirlerin tahsilinde gayretli olmaları beklenirdi, aksi halde görevden uzaklaştırılırdı.⁹⁸ Bir maden sahasının işletilmesinde üzerinde durulan temel noktalardan biri, amillerin hâsıl ve harçları yazmak üzere görevlendirdiği kâtipleri görev başında tutmaktır.⁹⁹

İncelenen sahadaki kâtipler, bu işi iltizam yoluyla¹⁰⁰ veya mukataaya kefil olmak suretiyle yapmaktaydı.¹⁰¹ Kâtiplerin atanmasında etkili olan amilin tayin ettiği kâtibin yerine, kadı ve emin olanlar tarafından başka bir kâtibin atanması suiistimallerin önünü açar, bu ise maden işleyişini aksattığı gibi gümüşün kaçırılmasına neden olurdu.¹⁰² Kâtiplerin maşaları ve aldıkları ücretlere zam yapılması ile ilgili istekleri ise kadılar tarafından merkeze bildirir, gelen cevaba göre hareket edilirdi.¹⁰³

Arşiv vesikalarında kâtiplerin görevleri için özet olarak kullanılan açıklamalar, kâtiplerin çokluğuna da işaret eder.¹⁰⁴ Nitekim kâtipler, ya-

⁹⁵ В. Скарић, *Старо рударско право*, 18.

⁹⁶ S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, 115; R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 35.

⁹⁷ В. Скарић, *Старо рударско право*, 18. Bozkır madenlerinde, Bozkır madeni kâtibî ve kal kâtibî adı altında kâtiplerin yer aldığı (Hamit Şafakçı, *Bozkırda Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Konya, 2013, 173) ve Keban Ergani madenlerinde ise sim ve kömür kâtibinden bahsedildiği görülmektedir. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, 89.

⁹⁸ BOA, D.MMK.d. 22705, 5.

⁹⁹ F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 41.

¹⁰⁰ BOA, MAD. 7534, 832.

¹⁰¹ BOA, D.MMK.d. 22702, 9.

¹⁰² F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 41, 136.

¹⁰³ BOA, D.MMK.d. 22705, 8.

¹⁰⁴ H. Şafakçı, *Bozkırda Madencilik*, 173.

pılan masraflardan elde edilen kazançta, satın alınan her türlü malzeme ve üründen cevherin ayrıştırılma sürecine, elde edilen cevherlerden sağlanan gelire kadar çok sayıda işlemi kayıt altına alırdı. Osmanlı arşiv vesikaları ve kanunnameleri, bu zahmetli ve büyük gelir kapısı olan süreçlerle ilgili Balkanlar özelinde çarşni, potok, çarh, roşt, sarraf, kalhane ve maden kâtiplerinin görev aldığı ortaya koymaktadır.

Bu kâtiplerin dışında maden mukataalarının bölgedeki diğer mukataalar ile birlikte satılması, çok sayıda kâtibin varlığını zorunlu kılmıştır. Nitekim Üsküp Nezareti, çok sayıda alt mukataayı da bünyesinde barındırıyor ve çok geniş bir sahayı idare ediyordu.¹⁰⁵ Bunlardan sadece kâtip olarak defter ve belgelerde adı geçenlerin, emin ve/veya nazırların hem madendeki yerel idarecilerle hem de İstanbul'daki resmi kurumlar arasındaki yazışmalarını yaptığı düşünülmektedir.¹⁰⁶ İncelenen kayıtlarda Novabırda'da üç, Zağradiye ve Zırnıh madenlerinde birer kâtime rastlanmıştır. Bu kişilerin aldıkları ücretler 5 ila 15 akçe arasındadır ve bu kâtiplerde mukataalara kefil olmaktadır. Bunun dışında ruus, has, mukataa, müteferrika, has ve müteferrika ve nısf-ı bad-ı heva¹⁰⁷ gibi kâtipler de Üsküp Nezareti mukataalarında görev alan kâtiplerdendi ve aldıkları ücretler 8 ila 15 akçe arasında değişmekteydi.¹⁰⁸ Öte yandan nezaret sahasındaki kâtiplerin aldıkları ücretlerin merkez bürolarında çalışan kâtiplere benzer ücrete sahip olması dikkat çekici bir noktadır. Zira 16. yüzyılın sonlarına ait kayıtlar defterhane kâtiplerinden ulufe alanlarının olduğu görülmekteyse de bunların ne kadar ücret aldığı tam olarak ortaya konulamamıştır.¹⁰⁹ Ancak aynı dönemde maliye ahkâm kâtiplerinden ulufeli olanlarının 9 ila 14 akçe arasında yevmiye aldığı da tespit edilmiştir.¹¹⁰

Maden Kâtipleri: Maden ocağı ile ilgili her türlü işlemi kayıt altına alan kâtiplerdir. Maden kâtipleri, emin veya nazırların kontrolü ve emri ile maden işlerine ait kayıtları ve hesapları deftere geçirir, maden emini başka bir göreve gittiğinde veya herhangi bir nedenle maden sahasından ayrıldığında bazen kendisine vekâlet ederdi. Üç veya dört kişilik gruplardan oluşan madenciler, gün içinde dört vardiya halinde

¹⁰⁵ E. Kul, *Lon Kuyucuları*, 54.

¹⁰⁶ M. Altunbay, *Sidrekapsi*, 51.

¹⁰⁷ BOA, D.MMK.d. 22702, 2, 9, 44; BOA, D.MMK.d. 22703, 2, 13, 19, 24, 51-52; BOA, AE, I. Ahmed, 606.

¹⁰⁸ Ekte yer alan tabloda gösterilmiştir.

¹⁰⁹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 120.

¹¹⁰ R. Günalan, "Mâliye Ahkâm Katipleri", 150-152.

çalışırdı. Bu süreçte cevherin çıkarılıp çıkarılmadığına bakılmaksızın teftişleri yapılır ve bu denetim süreci ile ilgili tüm bilgiler deftere kaydedilerek kuyularda saklanırdı.¹¹¹ Maden kâtibinin diğer bir görevi ise cevherlerin, madenlerde yıkanıp temizlendikten sonra dağıtımı sırasında ortaya çıkmaktadır. Madenciler, kadı, emin ve maden kâtibinin de hazır olduğu bir ortamda cevheri ölçerdi (kıbıl etmek).¹¹² Bu işlem sırasında görev yapan maden kâtibi, cevheri satın alan vatrokların adını, her bir pay sahibinin hissesine düşen cevher miktarını deftere kaydederdi. Yine rençberlere verilen payın kaydedildiği ve adına kısmet denen¹¹³ defterlerin titiz bir şekilde tutulması da ehemmiyet arz ederdi. Öyle ki devlet hissesinin rençberler tarafından başkalarına satılması maden kâtiplerine soruşturma açılmasına neden olur, ancak bu soruşturma sırasında maden kâtipleri görevlerinin sadece yazmak olduğunu belirterek suçlamaları kabul etmez ve sorumlunun emin olduğunu iddia ederdi.¹¹⁴ Bu soruşturma bile maden kâtiplerinin sorumluluğun ne kadar büyük olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1488 tarihli Novabırda kanunnamesinden anlaşıldığı üzere kuyuya yazıcı olarak görevlendirilen kişilere haftalık 40 akçe veyahut daha az bir miktar ücret verilmektedir.¹¹⁵ Yani maden kâtipleri 15. yüzyıl sonlarında günlük altı akçeye yakın veya daha düşük miktarda ücret almaktaydı. Maden kâtiplerinin ücretleri ile ilgili detaylı bilgilere ise 16. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda rastlanmaktadır.

¹¹¹ R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 35; N. Çağatay, *Maden İşletme Hukuku*, 32; A. Akgündüz, *Fâtiḥ Devri*, 161; B. Скарин, *Старо рударско право*, 18.

¹¹² Her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit 1,2828 kg olan bir ağırlık birimidir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, 30). Kıbıl, 24 vukiyye buğday olan bir ölçek olduğuna göre (A. Akgündüz, *Fâtiḥ Devri*, 162), her kıbıl cevher 30,7872 kg'dır.

¹¹³ B. Скарин, *Старо рударско право*, 18; A. Akgündüz, *Fâtiḥ Devri*, 162.

¹¹⁴ F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 37-38.

¹¹⁵ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 535.

Tablo 3. Maden Kâtipleri
(Şehir ve Mahalleleri, Ücretleri, Görev Yaptıkları Madenler ve Kefil Miktarları)

Tarih	Adı	Kefil Miktarı	Yevmiye	Maden Adı	Şehri	Mahallesi
1585 ¹¹⁶	Mehmed bin Hasan	100 bin	30	Trebçe	Novabırda	Cami
1592 ¹¹⁷	Ahmed bin Hacı	-	-	Jejene (Žežna)	Yenipazar (Novi Pazar)	Müezzin Hoca
1592 ¹¹⁸	Musa bin Yahya	60 bin	10	Zaplana ve İplana	Vulçitrın	Zağanos
1594 ¹¹⁹	-	-	5	Kratova	?	?
1596 ¹²⁰	Ali bin Mustafa	100 bin	20	Yanova	Yanova	Cami-i Şerif
1596 ¹²¹	Abdi bin Ali	150 bin	15	Novabırda	Novabırda	?
1596 ¹²²	Mahmud bin Besim	50 bin	10	Belaviçe?	Novabırda	?
1596 ¹²³	Musa bin Yahya	60 bin	12	Trebçe	Vulçitrın	Zağnos

Tabloda görüldüğü üzere en yüksek maden kâtibi ücreti 30 akçe ile Trebçe madeninde iken en düşük yevmiye beş akçe ile Kratova’da görev yapan maden kâtibine ödeniyordu. İncelenen kayıtlarda görev yapan maden kâtiplerinin hepsinin Müslüman oldukları ve görev aldıkları maden sahalarına yakın şehirlerde ikamet ettikleri, kâtipliği elde ederken maden mukataalarına da kefil olabildikleri ve bu kefillikleri için ödedikleri miktarları dikkate alındığında maddi güçlerinin yerinde olduğu söylenebilir.

¹¹⁶ BOA, D.MMK.d. 22703, 13.

¹¹⁷ BOA, D.MMK.d. 22705, 19.

¹¹⁸ Aynı zamanda haslar kâtibi olarak da görev yapmaktadır. BOA, D.MMK.d. 22705, 52.

¹¹⁹ Yıllık olarak 1.770 akçe yevmiye almaktaydılar. BOA, Bâb-ı Defteri Baş Mukataa Kalemi Üsküb Mukataası (D.BMK.ÜSM.) 1-11, Gurre-i Muharrem 1003 (16 Eylül 1594).

¹²⁰ BOA, D.MMK.d. 22705, 49.

¹²¹ BOA, D.MMK.d. 22705, 51.

¹²² BOA, D.MMK.d. 22705, 51.

¹²³ BOA, D.MMK.d. 22705, 52.

Öte yandan bakır madenlerinde görev yapan maden kâtiplerin gümüş madenlerinde görev yapan maden kâtiplerine benzer miktarda yevmiye aldıkları¹²⁴ da görülmektedir.

Çaşni Kâtipleri; Bir yerde maden olduğu haber alındığında “*çaş-nisine bakılmak üzere*” özel bir mübaşir sevk edilir ve bölgeden beş on okka (6,414 kg veya 12,828 kg) numunelik cevher alırdı.¹²⁵ Bu işlem Üsküp Nezareti sahasında kıbil ölçü birimi baz alınarak yapılırdı¹²⁶. Ardından bu numune cevher en yakın darphaneye veya İstanbul’a getirilerek çaşni işlemine tabi tutulurdu.¹²⁷ Bu işlem Üsküp Nezareti sahasında Novabırda, Kratova ve Üsküp darphanelerinde¹²⁸ yapılmış olmalıdır. Böylece çaşni işlemi sonunda ham ve karışık cevhere nispetle içindeki madenin yüzde nispeti ve maliyet fiyatının ne kadar olacağı hesap edilir, kuyunun hazineye kâr getirip getirmeyeceği belirlenir ve buna göre teşebbüse geçilirdi.¹²⁹ Böylece cevherin ne kadar gümüş ne kadar kurşun içerdiği tespit edilirdi.¹³⁰

Çaşni işleminde sahib-i ayar, kalcıbaşı ve darphane hademelerinin görüşleri etkiliydi. Zira numunenin içeriğindeki gümüşün 100 dirhemden az olması çaşni tutulmasına mani olurdu.¹³¹ Lakin daha az miktardaki gümüşün de hazineye fayda getireceği belirtilmektedir. Çaşni sürecinin denetimi ise kadırlara bırakılmıştı ve kadılar, madenlerden gelen gümüş

¹²⁴ 1565 ila 1573 yılları arasında Madenipek bakır madenlerinde görev yapan maden kâtiplerinin 5 ve 10’ ar akçe yevmiye aldıkları, bu süre zarfında görev yapan üç maden kâtibinin ikisinin Müslüman birinin Yahudi olduğu ve vazifelerini bir sonraki yıl da sürdürdükleri tespit edilmiştir. Срђан Катић, *Османски документи о руднику Мајданпек: XVI-XVIII век*, Београд Чигоја Штампa, Мајданпек, 2009, 46, 50, 55, 60, 73, 79, 84.

¹²⁵ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, VIII; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, Ankara, 1943, 121-122. Okka, 1,2828 kg olan bir Osmanlı ağırlık birimidir. W. Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, 30.

¹²⁶ 1 kıbil, 30,7872 kg’a eşittir. BOA, MAD. 2775, 377.

¹²⁷ N. Çağatay, “Maden İşletme Hukuku”, 121-122.

¹²⁸ Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vulçitrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Kayseri, 2020, 184-188; Срђан Катић, “Ковачницата на монети во Кратово за време владеењето на Султанот Сулејман I Величествениот (1520-1566)”, *Гласник*, 54/1-2, Скопје 2010, 67; M. İnbaşı - E. Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*, 354-361.

¹²⁹ N. Çağatay, “Maden İşletme Hukuku”, 121-122.

¹³⁰ BOA, D.MMK.d. 22705, 54.

¹³¹ A. Refik, *Türkiye Madenleri (967-1200)*, 23-24.

miktarı ile çañni defterindeki bilgileri karşılaştırmakla yükümlüydü. Bu süreç sırasında defterde kayıtlı miktar ile madenden gelen gümüş arasında farklılık olması halinde yine de cevher alınır, eksik gelen miktar ise madencilerden daha sonra tahsil edilirdi.¹³²

Çañni işleminin yapıldığı diğeri bir süreç ise eski maden kuyularının faal hale getirilmesi için müteşebbislerin talepleridir. Çañni numunesinde yeterli düzeyde cevher bulunması, her hâlükârda buralardan maden çıkarıldığı anlamına gelmez, bazı zamanlarda bu kuyular sahiplerince terk edilebilirdi. Bazı müteşebbisler ise aktif olmayan kuyulardaki cevherin bol olduğunu ileri sürerek yeniden çañni işlemini talep eder, bunun üzerine istedikleri noktalar kazılır ve cevherin çañnisine bakılırdı.¹³³ Bu aşamaların hepsinde çañni kâtipleri tarafından kayıt tutulurdu.

Öyle anlaşılıyor ki, bu iki çañni uygulaması dışında cevherin yakıldığı roşt (roştların çañnisi) ve çarh aşamasında da çañni tutulmaktaydı. Çañni işleminde dikkat edilen bir nokta da her maden sahası için ayrı ayrı yapılmasıdır. Zira çañnide yapılacak bir suiistimal sürecin sonunda elde edilen gümüş miktarını ve eksikliğin hangi madenden kaynaklandığını belirlemeye mani olurdu. Kadılara yazılan hükümlerde cevherlerin birbirine karıştırmaması (halt etmek) ve buna uygun olarak çañni işleminin yapılması istenirdi. Bununla birlikte cevher alıcı vatroklar, ayrı ayrı yapılması gereken çañniyi, cevherleri karıştırmak (halt etmek) suretiyle roşt işlemine tabi tutar ve roşt sonundaki numuneye göre (roştlerin çañnisi) gümüşü getirirlerdi. Böyle bir durumda kadılar tarafından vatrokların teftişı için bir adam gönderilir, sevk etmedikleri gümüş için bir mühlet verilir, yine de bir netice alınamaz ise vatrokların hapsedilmesi gündeme gelirdi. Tüm bunlardan netice alınamaması halinde, zayi olan gümüş eminlerden tahsil edilirdi.¹³⁴

Gümüşhane madenleri ile ilgili bir hükümden öğrenildiği üzere mağaralardan çıkarılan cevher, müfettiş kadı ve emin vasıtasıyla farklı farklı mahzenlere konur, ardından kapıları mühürlenir ve mağaralar da hırsızlık vakasına karşı sıkıca kapatılırdı. Bütün mahzenler dolduktan sonra müfettiş ve emin olanlar mahzenlere giderek çañni tutar, yani her sepetten kaç dirhem gümüş hâsil olacağını ve mahzenlerde olan cevherin

¹³² BOA, D.MMK.d. 22705, 54; BOA, MAD. 2775, 377.

¹³³ Böyle bir hal zuhur ettiğinde sahipleri “cevher münkatı’ oldı” diyerek terk ederdi. BOA, MAD. 2775, 23; A. Refik, *Türkiye Madenleri (967-1200)*, 47.

¹³⁴ BOA, MAD. 2775, 378.

kaç sepete pay edileceğini deftere yazardı.¹³⁵ Bu işlemlerin ardından tutulan defterlere “*defter-i çaşni-i cevâhir*” dendiği Yanova madenleri ile ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu defterlerdeki kayıtlar, mültezim ve eminlerin ne kadar cevheri mahzenlere koyduğunu göstermekteydi ve mültezimle eminler talep edildiğinde cevherleri devlete teslim etmekle mükelleftiler. Yine mahzenlerdeki cevher, tahvil değişimlerinde bu kayıtlara göre işleme tabi tutulur, tahvil sonunda müfettiş-i emval olan kadılar gerekli incelemeleri yapar ve emin ve mültezimlerin ellerinde kalan, yani kesr-i çaşni olan külçe halindeki gümüş manasındaki nükre- nin tahsili için harekete geçilirdi.¹³⁶ Yani bu bilgilerden belgelerde kesr-i çaşni olarak geçen tabirin, mültezim veya eminlerin elinde kalan cevheri ifade ettiği ve tahvil değişimlerinde eski mültezim veya eminler elinde kalan cevherin tahsil edildiği de anlaşılmaktadır.

Çaşni kâtipleri ile ilgili incelenen defter ve belgeler arasında dört çaşni kâtibine tesadüf edilmiştir. Bu kâtiplerin Novabırda ve Belasniçe madenlerinde yedi ila 15 akçe arasında yevmiye aldıkları ve malî durumlarına göre madenlere kefil olabildikleri tespit edilmiştir. 1589’da Novabırda Maden-i Atık’de Ali Efendi 10 akçe, 1590’da Belasniçe madeninde Ali adlı görevli 15 akçe, 1596’da Novabırda’da Hüseyin bin Ali adlı çaşni kâtibi yedi akçe¹³⁷ ile 1615’de Mustafa bin Sefer adlı kâtip ise yine yedi akçe ücret alıyordu.¹³⁸

Potok ve Çarh Kâtipleri; Cevherin yıkamanın yedi yolu vardı ve bunların en basit şekli olan yıkama, potok denilen tesiste yapılırdı. Bu tesiste cevherin yıkanması için eğimli zeminde çok sayıda çukur kazılır ve yağmurla oluşan sel suları dahi cevherin yıkanmasında kullanılırdı.¹³⁹ Bu yıkama işlemi sonrasında cevher kıbıl ölçü birimi ile ölçülür¹⁴⁰ ve cevherin hangi madenden geldiği, kaç yük olduğu ve kime ait bulunduğu deftere kaydedilirdi. Aslında bu süreç sırasında yalnızca potok kâtibi değil, maden kâtibi ve amil emini de kayıt tutardı. Öyle ki bu işlemin büyük ehemmiyeti vardı, çünkü bu durumda cevherin yüklerinden ciddi bir kayıp yaşanabilirdi. Dahası cevher alıcı kişiler olarak tarif edilen

¹³⁵ Bilgehan Pamuk, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, Erzurum 2006, 177, dipnot 53.

¹³⁶ BOA, MAD. 2775, 1226.

¹³⁷ BOA, D.MMK.d. 22703, 13, 51.

¹³⁸ BOA, AE, I. Ahmed, 606.

¹³⁹ N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 72.

¹⁴⁰ Ölçü olarak hıml veya lodrada kullanılabilirdi. R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 64.

vatrokların gelen cevheri kendi istekleri doğrultusunda ölçmeleri de büyük bir sorundu. Bunun engellenmesi adına kadının denetiminde potok kâtibinin yanına biri darphane, diğeri ise maden amili tarafından bir güvenilir kişi görevlendirilirdi.¹⁴¹ Aksi halde ölçümden kaynaklı eksiklikler hazineye aktarılan miktarın eksik kalması manasına gelirdi.

Cevher, potok işleminin ardından çarhlara, yani cevherin taş ve topraktan ayrılarak arıtmadan geçirildiği tasfiyehanelere taşınırdı. Cevher, potoktan çarha taşınırken silme şeklinde ölçülür ve iki kıbıl (61,5744 kg) bir yük olarak hesaplanırdı. Cevherin potok sırasında ve çarha taşınmasında düzenli ölçüm yapmayan potok kâtiplerinin ücretleri ise bir süre ödenmezdi.¹⁴² Bu noktada kadılar, madenlerden gelen gümüş miktarını çaşni defteri ile karşılaştırır, defterde belirtilen miktardan daha az gümüşün getirildiğini tespit ettiği durumlarda gümüşleri yine de alır ama eksik kalan kısmı madencilerden tahsil ederdi. Çarhlara eksik gümüş gelmesinin bir sebebi ise emin ve kâtip değişimi sırasında gümüşün çalışanlar ve uzman personel tarafından saklanmasıydı.¹⁴³ Gerek potok kâtiplerinin eksik ölçümü, gerekse çaşni defteri ile örtüşmeyen miktar gümüşün varlığı, madenlerden darphanelere yeterli düzeyde gümüş akışının sağlanamamasına, yani tedarik zincirinin bozulmasına neden olurdu.

Bu önemli görevi ifa eden potok kâtiplerinin dinî mensubiyeti, öyle anlaşılıyor ki dikkate alınan bir usul değildi. Zira Berkofça madeninde potok kâtiplerinin gayrimüslim örneklerine rastlanmaktadır.¹⁴⁴ Üsküp Nezareti sınırlarındaki madenlerinde vazife yapan potok kâtiplerinin tümü ise Müslüman'dı. Yalnız altı potok kâtibinin üçünün baba adının Abdullah olması dikkat çekici bir durumdur. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tespit edilen potok kâtiplerinin 5 ila 10 akçe arasında değişen miktarlarda yevmiye aldıkları, ücretlerinde ciddi bir değişim yaşanmadığı Yanova ve Novabırda madenlerinde görev yapan potok kâtipleri ile ilgili bilgilerden öğrenilmektedir. Nitekim Novabırda madeninde 1589'da görev yapan Hidayet bin Abdullah 10 akçe; 1596'da görev yapan Hasan bin Abdullah 5 akçe ve Mehmed bin Ali Can 6 akçe; 1615'de Hasan bin Abdullah 6 akçe ve Ali bin Muharrem ise 8 akçe

¹⁴¹ F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 38, 133, 139.

¹⁴² F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 38, 55-56, 131-132.

¹⁴³ BOA, MAD. 2775, 377.

¹⁴⁴ F. Erdim, *Kazıyye Defterleri*, 131.

yevmiye almaktaydı.¹⁴⁵ 1596 yılında Yanova Cami-i Şerif Mahallesi sakinlerinden olup Yanova madeninde görev yapan İbrahim bin Mustafa ise 10 akçe gündeliğe sahipti.¹⁴⁶

Çarh kâtibi olanlarla ilgili sadece 1615 yılında bir örneğe tesadüf edilmiş olup bu tarihte çarh kâtibinin Novabırda madeninde 15 akçe yevmiye ile bu işi yaptığı, aynı madende potok kâtiplerinin ise 6 ve 8 akçe yevmiye aldıkları müşahede edilmektedir.

Roşt Kâtipleri; Yıkanan cevher çarha nakledilir ve bir tarafı açık, oldukça geniş ve kare bir saha olan roştanede yakılırdı. Cevher, çarha geldikten sonra kadı, emin ve maden kâtibinden gelen tezkire madenciler tarafından roşt kâtibine gösterilir, cevherin defterde kaydedilen miktar ile aynı olup olmadığını belirlemek için tekrar ölçümü yapılırdı. Bu ölçüm sonunda cevherin defterde kaydedilen oranda olması halinde madenci eline bir tezkire verilerek roşt aşamasına geçilirdi.¹⁴⁷ Roşt, cevherin belli usuller çerçevesinde yakılması ve kurşunun cevherden ayrıştırılma süreciydi. Bu işleme göre önce kömür, sonra odun, daha sonra bir miktar cevher, tekrar kömür-odun-cevher usulü üzere cevher yakılırdı. Bu işlem cevherin tümünün üst üste yığılması ve çamurla sıvanmasından oluşurdu. Ayrıca bu dizilimin ortasına bir delik açılır ve ateş konulmak suretiyle yakma işlemi gerçekleşirdi. Buradaki temel amaç kurşunun cevherden ayrıştırılmasıydı.¹⁴⁸

İncelenen belgeler arasında roşt kâtipleri ile ilgili bazı bilgilere tesadüf edilmiştir. İlk örneğine 1585’de rastlanılan roşt kâtibi, Üsküp’ün Katırlı Mahallesi’nde ikamet eden Murteza bin Osman idi ve 20 akçe yevmiye ile Trebçe madeninde görev yapmaktaydı.¹⁴⁹ 1589 yılında Novabırda Maden-i Atik madeninde görevli Malkoç bin Murad ise 10 akçe yevmiye almaktaydı.¹⁵⁰ Bir yıl sonrasına ait bir kayıta Zağradiye madeninde görev yapan Ahmed’in aldığı ücret ise 15 akçeydi.¹⁵¹ 1592 yılında Yenipazar’ın Müezzîn Hoca Mahallesi’nde ikamet eden Mir Mehmed bin Hamid’in Jejene madeninde roşt kâtibi olarak yaptığı

¹⁴⁵ BOA, D.MMK.d. 22705, 13; BOA, D.MMK.d. 22705, 49; BOA, D.MMK.d. 22705, 51; BOA, AE, I. Ahmed, 7-606, 8 Rebiü'l-ahir 1024 (7 Mayıs 1615).

¹⁴⁶ BOA, D.MMK.d. 22705, 49.

¹⁴⁷ N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 73, 81; F. Spaho, “Turski rudarski zakoni”, 11; A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 162.

¹⁴⁸ A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 162.

¹⁴⁹ Mukataya 100 bin akçe kefil olmuştu. BOA, D.MMK.d. 22703, 13.

¹⁵⁰ BOA, D.MMK.d. 22705, 13.

¹⁵¹ BOA, D.MMK.d. 22705, 3.

ancak bu hizmeti karşılığında kaç akçe ücret aldığı belirtilmemiştir.¹⁵² 1594'de Kratova madeninde ismi belirtilmeyen roşt kâtipi 6 akçe yevmiye ile tespit edilen roşt kâtipleri arasında en düşük ücreti alan kişiydi.¹⁵³ 1596 yılında Novabırda sakinlerinden ve Novabırda madeninde görev yapan roşt kâtipi Mehmed bin Ali, 15 akçe yevmiyeye sahipti.¹⁵⁴ Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere roşt kâtipleri de görev yaptıkları madenlere yüksek meblağlarda kefil olmakta ve aldıkları ücretleri madenden madene farklılık arz etmekteydi.

Kalhane ve Sarraf Kâtipleri; Kurşunun gümüşten ayrılma süreci, yani roşt işlemi sırasında kullanılan fırınlar, bir dere kenarında inşa edilirdi. Ancak bu yıkama ve kurşunun ayrıştırma süreci de saf gümüş elde edilmesini mümkün kılmazdı. Zira bu yıkama işlemi sonrasında elde edilen gümüşün içerisinde % 16,6 oranında yabancı metal bulunurdu ve saf gümüş için gümüşün kalhaneye sevki gerekirdi.¹⁵⁵ Yani kalhaneler, maden ocaklarının yanında, bir maden ocağı bulunmayan veya herhangi bir şekilde maden üretim faaliyeti yapılmayan yerlerde, maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır madenlerinin saflaştırılarak külçe haline getirildiği tesislerdi.¹⁵⁶ Nitekim 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Zağdariye, Novabırda, Yanova, Trebçe ve Priştine'de kalhaneler faaliyettedir ve bu kalhanelere 1569'da Belasniçe kalhanesi de eklenmişti.¹⁵⁷

Aslında kalhane işlemi sonunda cevher %16,6 oranında azalırdı.¹⁵⁸ İşte kalhane tesislerinde, maden sahalarındaki kadıların denetimde, eminlerin emri altında hizmet eden ve yazışma ve ölçümlerden sorumlu olup tüm bu süreçleri deftere kaydeden kalhane kâtipleri bulunurdu.¹⁵⁹

¹⁵² BOA, D.MMK.d. 22705, 19.

¹⁵³ BOA, D.BMK.ÜSM. 1-11, Gurre-i Muharrem 1003 (16 Eylül 1594).

¹⁵⁴ Madene 150 bin akçe kefil olmuştur. BOA, D.MMK.d. 22705, 51.

¹⁵⁵ N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 81, 83; F. Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, 106.

¹⁵⁶ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Maden Kanunnâmelerinde Balkan Dillerinden Geçen Terimler ve Tâbirler", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, ed. Alaattin Aköz - Doğan Yörük - Slobodan Ilić - Danko Leovac, Konya, 2020, 383; Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, 59/226 (1995), 643.

¹⁵⁷ R. Şahin, *Vulçitrın Sancağı*, 183.

¹⁵⁸ N. Beldiceanu, *Règlements Miniers*, 83.

¹⁵⁹ В. Скарпін, *Старо рударско право*, 17; M. Altunbay, *Sidrekapsi*, 238.

Kalhane işlemi sonunda külçe haline getirilen cevher, darphaneye iletilir ve bu işlem de defterlere kaydedilirdi.¹⁶⁰ Cevherin kalhaneden darphaneye iletilmesini ise sarraf yerine getirirdi.¹⁶¹ 1488 tarihli Trebçe kanunnamesinden öğrenildiğine göre kalhane kâtibi, sarraf vasıtasıyla cevheri darphaneye iletmış, benzer uygulama Novabırda da yapılmıştır. Muhtemelen 16. yüzyıl sonlarına ait bir kanunname de ise külçe haline gelen cevherin, sarraf vasıtasıyla darphaneye sevk edildiği belirtilmektedir.¹⁶² İncelenen belgeler arasında yalnızca bir örnekte sarraf kâtibine tesadüf edilmiştir. Bu da 1591 yılında sarraf kâtibi olan Bekir Ali'nin Yanova madenlerinde müteferrika görevlisi olarak vazifelendirilmesi nedeniyle Mahmud adlı kişi ile becayış yapmasına dair atama işlemidir. Mahmud, aynı zamanda Jejene madenleri hasları kâtibi görevini terk eden Mehmed'in de görevini üstlenmiştir. Mahmud'a, sarraf kâtibi ücreti olan 8 akçe sarraf akçesi gelirlerinden, has kâtibi olarak aldığı 20 akçe ise Jejene hasları gelirlerinden ödenmiştir.¹⁶³

Kalhane kâtibi olarak tespit edilen ilk görevli ise Kalkandelen'e (Tetovo) bağlı Perşoden köyünden Mehmed bin Hasan olup 1585 yılında Trebçe madeninde 10 akçe yevmiye ile çalışmaktaydı.¹⁶⁴ 1589 yılında Ahmed bin Hüseyin, Novabırda madeninde 12 akçe yevmiye ile bu işi yürütüyordu.¹⁶⁵ 1592 yılında Vulçitrın sakinlerinden Ali bin İbrahim, Jejene madenlerinde görev yapıyordu ancak aldığı ücret hakkında bilgi yoktu.¹⁶⁶ 1596'da ise Yanova'nın Cami-i Şerif Mahallesi'nde ikamet eden Halil bin Timur, 20 akçe yevmiye ile Yanova madenlerinde kalhane kâtibi olarak hizmet etmekteydi.¹⁶⁷ Aynı yıl içinde Novabırda sakinlerinden olup Novabırda madeninde kalhane kâtibi olan İbrahim bin Ali ise 10 akçe yevmiye ile bu işi yerine getiriyordu.¹⁶⁸ 16. yüzyıla ait bu örnekler yanında 1615 yılına ait bir belgede ise yine Novaberde madeninde 10 akçe yevmiye alan Sefer bin Yusuf'un, kalhane kâtibi olduğu görülmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁰ A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 567.

¹⁶¹ BOA, D.MMK.d. 22705, 5.

¹⁶² A. Akgündüz, *II. Bayezid Devri*, 567; R. Anhegger, *Osmanischen Reich*, 60; A. Akgündüz, *Fâtih Devri*, 163.

¹⁶³ BOA, D.MMK.d. 22705, 5.

¹⁶⁴ 50 bin akçe kefil olmuştur. BOA, D.MMK.d. 22703, 13.

¹⁶⁵ BOA, D.MMK.d. 22703, 13.

¹⁶⁶ BOA, D.MMK.d. 22703, 19.

¹⁶⁷ 100 bin akçe kefil olmuştur. BOA, D.MMK.d. 22703, 49.

¹⁶⁸ 50 bin akçe kefil olmuştur. BOA, D.MMK.d. 22703, 51.

¹⁶⁹ 20 bin akçe kefil olmuştur. BOA, AE, I. Ahmed, 7-606, 8 Rebiü'l-ahir 1024 (7 Mayıs 1615).

Bu bilgiler ışığında sarraf kâtibinin 8 akçe aldığı, kalhane kâtiplerinin ise genellikle 10 akçe yevmiyeye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kalhane kâtipleri arasında en yüksek gelire sahip olan Halil bin Timur'un Yanova madenlerinde istihdam edildiği, kalhane kâtiplerinin de mültezimlere kefil olduğu, muhtemelen zenginliklerine göre kefil miktarlarının arttığı ve genelde ilgili madenlerin yakınında yer alan şehirlerde ikamet ettikleri tespit edilmektedir. Trebçe'ye uzak bir noktada yer alan Kalkandelen'e bağlı Perşoden köyünde ikamet eden Mehmed bin Hasan ise nispeten bu duruma istisnai bir örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Geçmiş yıllarda Balkanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile birlikte Alman madenciliğinin en önemli görevlilerinden biri olup Balkan madenciliğinde de üst düzeyli görev ifa eden urbarar taifesinin Osmanlı sistemi içinde görevlerini kadı ve emirlere kaybettikleri ifade edilmektedir. Yani Osmanlılar, bir yandan urbarar taifesinin yerine emin ve kadıyı koyarken, diğer yandan nazır vasıtasıyla mukataaları daha sıkı bir şekilde kontrol etmeyi tercih etmiştir.

Bu çalışma sırasında çalışma koşulları ve aldıkları sorumluluklar ile ilgili çok da sarıh bilgiler bulunmayan kâtiplerin durumu hakkında da bazı tespitlerde bulunulmuştur. Aslında kâtipler, madenin içinde bulunan cevher miktarının belirlendiği numune işleminden maden kuyusunda yapılan çalışmalara, madenin taş ve topraktan ayrıştırılmasına, yıkanmasından eritilme sürecine, kalhaneden darphanelere sevkine kadar olan süreçlerde görev yapan personeller arasındadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu kâtiplerin her biri, gümüşün çıkarımından taş topraktan ayrıştırılmasına, kalhanede yakılma işlemi sonunda gümüşün ne kadar kaldığına ve darphaneye gönderilen miktarın ne kadar olduğuna kadar tüm süreçleri kayıt altına almaktaydı. Böylece çok farklı sahalardan darphanelere gelen gümüş miktarı ve devletin buradan alacağı payın tespiti sağlıklı bir şekilde belirlenmiş olmaktadır. Elbette doğası gereği büyük bir kazanç kapısı olan ve suiistimale açık bir saha olan cevher üretimi sırasında istenilen kontrolünde sağlanamadığı da düşünülebilir. Ancak yine de devletin titiz bir şekilde süreci takip etmeye gayret gösterdiği, bunun için başta kadılar olmak üzere maden görevlilerine hitaben uyarıcı nitelikte hükümler gönderildiği de açıktır.

Bu çalışmanın odaklandığı diğer bir nokta ise kâtiplerin aldığı ücretlere yöneliktir. Kâtiplerin her birinin aldığı ücretlerin bir maden sahasından diğer maden bölgesine göre veya aynı maden sahasında bazı farklılıklara sahip olduğu ancak genel manada ücretlerin birbirine eşit olduğu, hatta aynı dönemlerde merkezde farklı iş kollarında görev yapan kâtiplere benzer ücretlerin maden bölgesinde görev yapan kâtiplere de ödendiği anlaşılmaktadır. Dahası Üsküp Nezareti sınırlarındaki maden ve diğer mukataalarda görev yapan kâtiplerin ise 8 ila 15 akçe arasında değişen yevmiyeleri olduğu ve onların merkez bürokrasisinde görev yapan kâtiplere benzer ücretler aldıkları sarihtir. Ayrıca mültezimin tercihi ile göreve gelen eminlerin, kâtiplerden daha yüksek bir ücret aldıkları, bunun da hiyerarşik olarak yaptıkları işe göre uygun olduğu sonucu çıkmaktadır.

Bu çalışmada da Üsküp Nezareti'nin ne zaman kurulduğuna dair tam bir netice elde edilememiştir. Fakat nezaretin 16. yüzyılın ikinci yarısı başlarında yavaş yavaş sistemleştiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yüzyılın sonunda, Rumeli'deki tüm maden mukataaların muhassıl olarak tarif edilen bir kişiye ihale edildiği, onun da bu mukataaları nazırlar vasıtasıyla işlettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu bilginin tam olarak aydınlatılması için Rumeli'de yer alan diğer maden sahaları ile ilgili de yeni çalışmaların yapılması bir zorunluluktur.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, I. Ahmed, 606, III. Murad, 146.

Bâb-ı Defteri Evâmir-i Maliye Kalemi Defterleri, 26278.

Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi Defterleri, 22702, 22703, 22705.

İbnü'l-Emin Me'âdin, 1.

Kamil Kepeci Defterleri, 5171.

Maliyeden Müdevver Defterler, 2775, 7534, 8489.

Bâb-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri, 33.

Bâb-ı Defteri Baş Mukataa Kalemi Üsküb Mukataası, 1-11.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), İstanbul, 2010.
- Anhegger, Robert – İnalçık, Halil, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakâme ve Kânûnnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.
- Anhegger, Robert, *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich : Europaeische Türkei*, I, Marmara Basımevi, İstanbul, 1943.
- Beldiceanu, Nicoara, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris: Règlements Miniers 1390-1512*, II, Mouton & Co and École Pratique des Hautes Études, Paris, 1964.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, Ankara, 1943, 117-126.
- Çakır, Bakı, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Динић, Михаило Ј., *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, I, Уредник: Јован Радонић, Српска академија наука, Београд, 1955.
- Emecen, Feridun M., “Ali’nin ‘Ayn’ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 35, İstanbul 1994, 131-150.
- Erdim, Fatma, *Osmanlı Bürokrasi Gelenğinde “Kazâyâ” Usulü - II. Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Genç, Mehmet, “Nâzır (Osmanlılar’da)”, *DİA*, 32, İstanbul, 2006, 449-450.
- Gökbilgin, M.Tayyib, “XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, 433-444.
- Günalan, Rifat, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Mâliye Ahkâm Kâtipleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIX (2017), 125-153

- Günalan, Rıfat, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora tezi), İstanbul, 2005.
- Hadžijahić, Muhamed, “Povlastice rudarskih varoši u tursko doba”, *Radovi sa Simpozijuma: Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do XX vijeka*, Muzej Grada Zenice, Zenica, 1999, 331-334.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990.
- İnbaşı, Mehmet, Kul, Eyüp, *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Катић, Срђан, *Османски документи о руднику Мајданпек: XVI-XVIII век*, Београд Чигоја Штампa, Мајданпек, 2009.
- Катић, Срђан, “Ковачницата на монети во Кратово за време владеењето на Султанот Сулејман I Величествениот”, *Гласник*, 54/1-2, Скопје, 2010, 67-80.
- Kavak, Nuri, “Osmanlı Muhakeme Sisteminde Kâtiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi”, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, Vol. 2/2 (2015), 1-10.
- Kul, Eyüp, “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trebçe ve Jejene Madenlerinin İslahı”, *Bellekten*, LXXX/288, Ankara, 2016, 395-410.
- Kul, Eyüp, “Fatih Sultan Mehmed Devrinde Balkanlarda Madencilik”, *Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih) Bildiriler Kitabı*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, 57-72.
- Kul, Eyüp, “Üsküp Nezareti ve Üsküp Nezaretine Bağlı Mukataalar”, *Osmanlı Hâkimiyetinde Balkanlar Sosyo-Ekonomik ve İdarî Bakış*, ed. Yücel Öztürk - Mehmet İnbaşı - Mehmet Kerim, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2023, 251, 251-274.
- Kul, Eyüp, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Özcan, Abdulkadir, “Kapıcı”, *DİA*, 24, İstanbul, 2021, 345-347.
- Pamuk, Bilgehan, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, Erzurum 2006, 167-184.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Pavlović, Milivoj, “Altsächsische Bergbauterminologie im Serbokroatischen”, *Südost-Forschungen* 18, Oldersbourg/München 1959, 76-83.

- Refik, Ahmed, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Rizaj, Skender, *Rударство Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije, Priština, 1968.
- Скарић, Владислав, “Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији”, *Споменик Српске Краљевске Академије*, LXXIX, Београд, 1935, 5-24.
- Скарић, Владислав, *Старо рударско право и техника у Србију и Босни*, Српска Краљевска Академија, Београд, 1939.
- Spaho, Fehim, “Turski rudarski zakoni”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXV, Sarajevo, 1913.
- Striedter-Temps, Hildegard, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden, 1958.
- Sučeska, Avdo, “Pravni položaj rudara i metalurga i oblici upravljanja rudnicima u Bosni u osmanskom periodu”, *Radovi sa Simpozijuma: Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do XX vijeka*, Muzej Grada Zenice, Zenica, 1999, 323-330.
- Şafakçı, Hamit, *Bozkırda Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Konya, 2013.
- Şahin, Rahman, *Osmanlı Yönetiminde Vulçitrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Kayseri, 2020.
- Takács, Miklós, “Sächsische Bergleute im Mittelalterlichen Serbien und die Sächsische Kirche von Novo Brdo”, *Südost Forschungen*, 50, Oldenbourg/München, 1991, 34.
- Ћирковић, Сима, “Нови рудници у првој половини XV века”, *Старо српско рударство*, ed. Сима Ћирковић - Десанка Ковачевић Којић - Ружа Ћук, Београд Вукова Задужбина и Нови Сад Прометеј 2002, 79-93.
- Ћук, Ружа, “Долазак Саса и успон Брскова”, *Старо српско рударство*, ed. Сима Ћирковић - Десанка Ковачевић Којић - Ружа Ћук, Београд Вукова Задужбина и Нови Сад Прометеј 2002, 21-32.
- Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Devleti’nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır”, *Belleten*, 59/226 (1995), 643-660.
- Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı Maden Kanunnâmelerinde Balkan Dillerinden Geçen Terimler ve Tâbirler”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, ed. Alaattin Aköz - Doğan Yörük - Slobodan Ilić - Danko Leovac, Konya, 2020, 365-397.

Ek 1. Üsküp Nezareti Mukataalarında Görev Yapan Diğer Kâtipler, Aldıkları Ücretler, Görev Yerleri, Yaşadıkları Şehir ve Mahalleleri/Köyleri¹⁷⁰

Tarih	Görev Şekli	Görevli Adı	Maaş	Görev Mahalli	Şehir	Mahalle/Köy
1588	Kâtib	Kemal bin Mehmed	7	Novabırda	Novabırda	Daruldarb
1588	Kâtib	Ali bin Mustafa	6	Novabırda	Novabırda	Daruldarb
1588	Kâtib	Zeynullah bin Mustafa	5	Novabırda	Novabırda	Daruldarb
1590	Kâtib	Hüseyin bin Hasan	15	Zağradiye	Priştine	Çeribaşı
1595	Kâtib	Ramazan bin Tur Ali	5	Zırnıh	Üsküp	Kâtip Şahin
1592	Kâtib-i ruus	Bekir bin İskender	8	Zaplana ve İplana	Vulçitrın	Katon köyü
1590	Kâtib-i has	Hacı Mustafa bin Ali	15	Mehmed Paşa Hasları	Priştine	Mescid-i Alaaddin
1592	Kâtib-i has	Muslihiddin bin Ivaz	-	Jejene	Yenipazar	İsa Bey
1592	Kâtib-i has	Ahmed bin Abdullah	-	Jejene	Yenipazar	Mescid-i Hayreddin
1615	Kâtib-i mukataa	Rüstem bin Abdullah	15	Novabırda	?	?
1589	Kâtib-i müteferrika	Hüseyin Pervane	10	Novabırda Müteferrika	?	?
1592	Kâtib-i müteferrika	Mahmud bin Yunus	-	Jejene	Yenipazar	Mescid-i Ahmed Voyvoda
1596	Kâtib-i müteferrika	Derviş bin Ali	10	Novabırda	-	-
1615	Kâtib-i müteferrika	Derviş bin Receb	10	Novabırda	?	?
1596	Kâtib-i has ve müteferrika	Süleyman bin İbrahim	15	Trebçe	Vulçitrın	?
1615	Kâtib-i nisf-i bad-ı heva	Mustafa bin Sefer	10	Novabırda	?	?

¹⁷⁰ BOA, D.MMK.d. 22702, s. 9; BOA, D.MMK.d. 22705, s. 2, 44; BOA, D.MMK.d. 22703, s. 2, 13, 19, 24, 51-52; BOA, AE, I. Ahmed, 606.

THE EMPLOYMENT IN THE MINES OF SKOPJE IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES (KADI, EMİN, NAZIR AND KÂTİPS)

Summary

German Saxon miners played an active role in the exploitation of the rich mineral deposits in Bosnia and Serbia throughout the Middle Ages and in the enrichment of the region. After the conquest of Istanbul, during the reign of Mehmed the Conqueror, these rich mineral deposits were gradually captured and incorporated into the Ottoman borders. As a matter of fact, the Ottoman bureaucracy made great efforts to ensure the continuous operation of these mining areas through the *nazirs* as well as the *kâdi* and the *emin*. Accordingly, the mines in what is today the majority of Macedonia, western Bulgaria, Kosovo and the southern parts of Serbia were transformed into a *mukataa* under the name of the Nezaret of Skopje to be administered from a single source. The silver and gold from these mines were converted into coins at the mints of Novo Brdo, Skopje and Kratovo, located close to the region. Although previous studies have provided information about the people involved in the exploitation of a mine, these are generally evaluated in the context of law codes. In particular, the information on *katips* is limited, and there is no detailed information on how many people served in a mine, what the process was for their appointment and dismissal, how much they were paid, whether there were wage differences between mines, and whether the wage balance varied from mine to mine. This study focuses on the work and remuneration of the scribes (*maden*, *chashni*, *potok*, *tsarh*, *rosht*, *kalhane* and *sarraf*), especially the *kâdis* who took part in the supervision phase of the mines and the scribes who recorded every stage of the mines, as well as the scribes who took office with the preference of the refugee and the salaries they received in return for their work. In addition, the *nazirs*, who assumed an important role in the control of the *mukataas*, and the military officers who assisted them in fulfilling this task were evaluated. In particular, the literature provides enlightening information about the *katips* who worked in the mining areas, the jobs they performed, the issues that were taken into consideration in their appointment and dismissal, and the salaries they received while performing these jobs.

Key words: Mining, Kadı, Emin, Nazir, Kâtip, Ottoman Empire